

ЧИСЛА

1

ЛЮДИ

1947

ПОХІД

Літературно-мистецький
і науково-популярний
місячник

ч. 1

1947

КООПЕРАТИВНЕ ВИДАВНИЦТВО
«ЗАГРАВА»
ГАЙДЕНАВ

**Popular Heidenau Magazines
Art—Science—Literature.**

I. ТИВЕРЕЦЬ

Честь національних героїв—честь нації

З поміж усіх провідних⁷ політичних фігур, що вийшли на перший план у визвольній боротьбі українського народу в 20-х роках нашого століття як провідники держави, перше місце, безумовно, належить Симонові Петлюрі. Петлюра завоював це місце, всупереч усім намаганням принизити гідність Головного Отамана, на що не жаліли сил ані вороги, ані «друзі», ані чужинці, ані «землячки».

Так, у брошури «Історія української влади» читаємо: «Ми мали на Україні двох диктаторів: диктатора галицьких військ д-ра Петрушевича і головного отамана Петлюру. Перший одержав владу з рук народних, від народного представництва, другий іншим шляхом—шляхом узурпації. Перший мав у своєму розпорядженні сто тисяч відданого йому карного війська, другий мав у десять раз меншу силу з захитаною дисципліною, в більшості незадоволених центральною військовою владою. Один був людиною високої європейської освіти, старий досвідчений парламентарій і політик, загально відомий і шанований не тільки на Україні, але й закордоном. Другий—особа з малою освітою, невідома українським народним масам до революції, без найменшого досвіду в справі державного будівництва і управи, особа, що виринула наверх⁷ випадково в часі революційної бурі».

Це писалося 1920. року, а згодом, в перспективі історії, Петлюра піднісся як наш національний герой, як уособлення української національної боротьби, і в устах ворогів наших слово «петлюрівець» досі відповідає поняттю «українець—самостійник». Деяким «землячкам» Петлюра здавався незначною політичною постаттю, але в очах зовнішніх ворогів він був страшною силою, навіть коли опинився в далекій еміграції, і ворог заспокоївся лише тоді, коли з-за рогу одного з парижь-

---

ких будинків всадив у серце Отамана сім смертоносних куль В чому ж та сила Петлюри? Чому постать Петлюри хвилю вала і хвилює, чому ніхто з причетних до політичної боротьби в Україні 20. років не був до Петлюри байдужим, а завжди—або прихильником, або ворогом? Тому що Петлюра став рубіконом нашої національно-визвольної боротьби того періоду. До Петлюри — спроби до утвердження незалежної Української Держави як ідеї, що ввійшла в програми лише окремих українських партій. З Петлюрою і після Петлюри—Українська Самостійна Держава стала фактом, конечність відновлення якого, після упадку Української Народної Республіки стала необхідним ґрунтом в програмі кожної української політичної партії. Бо Петлюра, властиво, і взяв кермо в свої руки, усвідомлюючи конечність цього свого кроку перед лицем небезпеки цілковитої втрати незалежності Української Держави, небезпеки, що так грізно нависла була тоді над нашою Батьківщиною. Взяв кермо саме як провідник народних мас, бо якби він не був таким, то народні маси за ним не пішли б. Що ті маси були на невисокому рівні з погляду організаційного — в цьому немає нічого дивного. Де було взяти того вишколу, організаційної стрункости, високого рівня свідомої дисципліни, коли протягом двох сотень років Москва робила все, щоб обернути Україну на звичайну колонію і перетворити українців у безправних «хахлов», національних кастратів, пріщеплюючи їм психологію гречкосіїв, нищачи козацький дух у свідомості українського народу? Цей дух знищити не пощастило, але він щшов, так би мовити, в психологічне підпілля і часто прояви його дії вибухали в народних масах стихійно, підсвідомо, хвилево. Отже, потрібна була тривала й наполеглива праця, щоб національнотворчий дух став здобутком всенародного усвідомлення його вартости, прагнень і сили як державної основи.

I Симон Петлюра став речником цього козацького духа української нації, як провідник народних мас. Він вийшов з народу, мав ключ від його серця і здобув з глибин його любов, довір'я до себе.

Авторитет Симона Петлюри не потребує застосовувати штучних заходів, щоб робити з Головного Отамана ідеал людини і вождя. Петлюра не був видатним парламентським мужем, серце його не лежало до парламентських дебатів. Маніфест 1914. року, яким Україна ставилася по боці своєї

гнобительки — Росії і Варшавський договір 1920. року говорять за те, що не був Петлюра і незвичайним дипломатом. Це не була його стихія. Душа його лежала в дорогій і близькій його серцю справі — у творенні українського війська. Рівень національної свідомості широких українських мас дуже утруднював успішний розвиток цієї важкої справи. Але Петлюра з любов'ю і жертвеністю взяв її на свої плечі. Він організував Гайдамацький Слобідський Кіш і став на його чолі. Він, як член Директорії, став на чолі, народної армії повстанців, і здобуття Києва на початку 1919. року пов'язане з його ім'ям. І далі він — в Армії Української Народної Республіки, і довгий час — Головний Отаман Збройних Сил України.

Але Петлюра, нарешті, — Президент Української Держави, репрезентант і душа її політичної цілості. Його образ вирізьблений в історії нашій, як образ найвизначнішого провідника України від часу оформлення її державного буття в Українську Народну Республіку. І також визначення Петлюри, як політичного діяча, було б, здається нам, найвірнішим: державний провідник України. Це ім'я заслужив Симон Петлюра, і ніхто, ні «свої», ні чужі не в стані тепер відібрати його від небіжчика.

Петлюра, Скоропадський, Коновалець — імена, яких не вільно принижувати хоча б лише тому, що вони посіли кожний своє міцне становище в історії відновлення Української Держави першої чверти ХХ століття. Ми цим аж ніяк не хотимо рекомендувати створювання з цих державних мужів мітично-ідеальних постатей. Але це історичні постаті — чолові постаті дорогої нам недавньої славної історичної минувшини. Недавньої, свіжої, але минувшини. Минувшини, але зв'язаної з сучасністю живими нитками тепер існуючих братів, дружин, дітей цих державних мужів і їхніх співробітників, минувшини, зв'язаної сучасною політичною боротьбою, цих тепер діючих співробітників покійних Симона Петлюри, Павла Скоропадського й Евгена Коновалця.

І тоді, коли ця боротьба в її міжпартійних змаганнях спускається до найнижчою рівня щодо чистоти і шляхетності, — протилежні політичні сторони розривають могили і вождів своїх політичних противників і безцеремонно перемивають їхні кісточки, ллючи воду на млин наших спільніх ворогів спотворюванням дійсності.

Так і щодо Симона Петлюри. Однією з ілюстрацій такої

«боротьби» є праця проф. С. Шелухина «Варшавський договір між поляками і С. Петлюрою 21. квітня 1920 року. (Прага 1926 р., В-во «Нова Україна», «Знання» 1946 р.) з чиєю «доброї» руки терміново перевидана і дбайливо поширювана серед розбурханої української еміграції через 20 років після першого видання. Видавництво, що перевидало цю працю, «стішить себе надією, що видаючи одну із праць проф. С. П. Шелухина «Варшавський договір», цим воно хоч у невеличкій мірі вшановує його пам'ять»... І «вшановуючи пам'ять» автора виданням цієї праці, яка, на думку видавців, «є зараз чи не найбільш актуальна», ці панове не думають про те, як вони, порушуючи питання насправді тепер зовсім неактуальне, завдають величезної шкоди актуальній справі єдності в боротьбі за збереження високого престижу Української Державності, бо вони з запічка чужої хати кидають болотом¹⁾ в один з наших національних бойових прапорів, намагаючись нашого національного героя звести до рівня, як вони пишуть, «самозваних і самочинних «дядчів».

Ми не полемізуємо ані з перевидавцями згаданої праці, ані з її автором. Навіть не сама праця, а факт перевидання її є лише ілюстрацією, як не слід ставитися до пам'яти людей, перед якими схиляє чоло весь український народ,крім окремої групи «сіонських мудреців». Можна критикувати, розглядати й навіть осуджувати дії геніяльних провідників держав і націй, але робити це треба чистими руками і належним способом. Несправедливо обвинувачувати Симона Петлюру у створенні «єдиного фронту з ворогами», бо так ніколи не було, і зокрема так не було і внаслідок укладення С. Петлюрою Варшавського договору, як не було і при укладенні договору Хмельницького з татарами, як не було при укладенні договору Дорошенка з Портгою. Договір С. Петлюри з Польщею був єдиним виходом, який бачив у той час Головний Отаман, прагнучи відновлення далішої акції в боротьбі за незалежність України. Боротьба за незалежність Батьківщини у спосіб введення в фарватер цієї боротьби збройних сил чужої держави безперечно має одним з своїх наслідків важку розплату інтересами і коштами своєї нації, але сліпому тепер видно, оскільки більше виграла б нація, якби боротьба ця закінчилася тоді пе-

¹⁾ Проф. Шелухин. «Варшавський договір між поляками і С. Петлюрою 21 квітня 1920 р. (Прага 1926 р. В-во «Нова Україна», «Знання» 1946. Від видавництва» ст. 2.

ремогою, порівняно з тими втратами, яких зазнав наш народ внаслідок поразки у тій боротьбі. Бо буває ворог сильніший і слабший, хитріший і примітивніший, одвертіший і підступніший тощо.

Але знов таки справа не в тім. С. Шелухин (а за ним і перевидавці) скеровує вістря своєї думки проти Петлюри в той бік, що «коли не піп, то не лізь у ризи»¹), глузуючи, що «для міжнародної державної праці семинарська наука до кадила й кропила занадто малий ценз»²), «який же він після цього «вождь», отаман, толова, міністер, дипломат!»³). С. Шелухин заявляє, що сам автор «не приймав ніякої участі в уряді, який перестав бути урядом УНР і зробився урядом Петлюри»⁴) що «Петлюра з своїми сторонниками дійсно працював над тим, щоб викинути членів Директорії, саму Директорію перетворити в фікцію, а себе зробити Верховною Владою єдиноосібно»⁵), доходить, нарешті, до твердження, що «большевики поступилися полякам менше, як Петлюра з своїми кермуючими сторонниками, які стали помічниками Польщі проти українського народу», і т. д.⁶)

Тяжко й сумно читати цитовану працю С. Шелухина, робити ці виписки з неї, а ще тяжче бачити перевидання її, особливо в наш час. Як з цього факту радіють наші вороги! Як це нас усіх принижує! Хіба С. Шелухин, а з ним і перевидавці його праці не розуміють, як поступалися полякам большевики і як поступався їм Петлюра? З яких позицій і в яких умовах? Хіба це ще й тепер не зрозуміло, щоб таку поставу питання вважати актуальною в наш час, в нашій політичній ситуації? Хіба питання з складом Директорії на еміграції і всіма труднощами щодо правного становища членів уряду на еміграції ще не з'ясоване ілюстраціями сучасної нашої політичної емігрантської практики? Хіба самі перевидавці вірять, що С. Петлюра діяв не як ідейний провідник народу, а себелюбний егоїстичний узурпатор влади? Який співзвучний ряд думок цієї праці з російською чорносо-

¹⁾ Проф. С. Шелухин «Варшавський договір» між поляками і С. Петлюрою 21 квітня 1920 р.» ст. 4.

²⁾ ibidem ст. 5

³⁾ ibidem ст. 14

⁴⁾ ibidem ст. 6

⁵⁾ ibidem ст. 6

⁶⁾ ibidem ст. 20

тенною, скерованою проти Головного Отамана, критикою, яка з'являється тепер в «Огнях» і інших подібних журналах та часописах!

Ми не входимо ані в ширшу аналізу цитованої праці С. Шелухина, ані в аналізу Варшавського договору, обмежуючись по-вищою думкою, що цей договір не характеризує С. Петлюру, як талановитого дипломата. Але ні укладення цього договору, ні констатація інших політичних невдач і помилок С. Петлюри не порушує думки про Симона Петлюру як про видатного державного мужа, що став на чолі державно-творчої нації.

Це записала на своїх сторінках історія. Самий факт створення Директорії стався внаслідок перенесення в бойову практику гасла боротьби за збереження і закріплення Самостійності України.

Далі йде акт з'єднання частин цілої Української Землі в Єдину Соборну Державу. «З'єднання, — як було проголошено в Універсалі 22. січня 1919. року — , Західно-Української Народної Республіки з Українською Придніпрянською Народною Республікою в одну, суверенну Народну Республіку... Від нині зливаються в одно віками відділені одна від другої частини України — Галичина, Буковина, Закарпаття і Придніпрянська Україна в одну Велику Україну. Сповнилися відвічні мрії, для яких жили і за які вмирали найліпші сини України. Від нині є тільки одна незалежна Українська Народна Республіка. Від нині український народ,увільнений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об'єднати всі зусилля своїх синів для створення нероздільної, незалежної Української Держави на добро й щастя Українського Народу».

Залишивши 4. лютого 1919. року Київ, С. Петлюра геройчно переніс тяжкий фізичний і духовий тягар мандрівки Директорії по Правобережжю, спиняючись на тимчасовий осідок у Винниці, Прокупрові, Кам'янці і в Рівному, в умовах зрад, нарікань, заколотів, наклепів, провокацій, широкої більшевицької агітації, що діяла серед населення й армії.

За пляном С. Петлюри спільними зусиллями війська підlegлої Головному Отаманові С. Петлюрі і Диктаторові ЗУНР Є. Петрушевичеві (уряди яких, стиснені ворогами, опинилися в Кам'янці) пішли в наступ на Київ і 31. серпня 1919. року ввійшли в столицю.

Потім—нову тяжкий відступ і страшний чотирикутник смерти.

Потім—договір з Польщею 21. квітня 1920. року і здобуття Києва 7. травня, в наступі на який, як і в інших військових операціях, численно невелика, але високоякісна, українська армія відіграла дуже поважну роль.

Потім—відступ, еміграція і безупинна дипломатично-інтервенційна діяльність в боротьбі за ту ж незмінну ідею здаття Самостійності України...

І все це під пильним шпигунським оком ворога, в атмосфері поневірянь, ворожих провокацій, дрібної заздрості деяких «друзів» і «комбатантів», «суперників» і «прокурорів»...

І, нарешті, 25. травня 1926. року озвірлій від страху перед благородною і до безмежності відданою Рідному Краєві постаттю Головного Отамана, (який без території і армії для С. Шелухина був безсилім вождем в лапках, а для деяких сильних ворожих держав могутнім і небезпечним вождем без лапок), ворог рукою Шварцбarta, боячись, що одна куля не є ще гарантією смерті, протинає сінома кулями тіло Головного Отамана, а звук цих пострілів супроводжується радісними виттями «великодержавницьких» російських і «малоросійських» чорносотенників гієн, брязкотом 30 срібників, одержаних предажним судом над Шварцбартом, і одночасно плювком, викинутим з рота й душі С. Шелухина в лиці Борцеві і Мученикові.

«Захисти мене, Господи, від «друзів», а від ворогів я сам захищуся».

Світлий образ Симона Петлюри для всіх українців буде втіленням шляхетної жертвою незламної боротьби за Самостійну Соборну Українську Державу, а назва «петлюрівець», якою хочуть нас образити сучасні вороги, буде однією з почесних назив, як і назва «мазепинець», якою називали нас вороги, що відмерли, поступившись місцем своїм наступникам, як «лихові давнє» — «лихові сьогочасному».

Юрій КЛЕН

З поеми
«ПОПІЛ ІМПЕРІЙ»
частина I

Рівнина польська, мертвий обрій,
розтятий Вислою простір,
де тужать козаки хоробрі:
цей край іх нудить, як Сибір.
Тут загостили недобитки
«бою потрощених колон.
Ta світу Божого не видко:
чужа гостинча — як полон.
На Україну рветься серце,
і вабить запахом євшан.
О, краще в ріднім краї вмерти,
ніж у чужому жити, як пан!
Легить душа в родинне лоно,
і вабить кожного мета:
води зачертнути із Дону
і пити давнішні літа.

О, хто ж тут тугу многострунну
вілле в симфонію гучну,
як диригент? невже Тютюнник?
Зорить він пильно далину.
Всіх виведе з лабет розпуки
кремезний і низький козак,
який по звичці праву руку
завжди затискує в кулак.
Вже перші вдарили хорози,
настав холодний листопад.
Але форжуються обози,
виходить військо на парад,

і строгий огляд робить осінь :
що в постолах, що в личаках
з кори, а деято просто босий ;
як черевики, то в дірках,
лихим підвязані мотуззям.
Хто в ковді — накидці замість
плаща. Обмотаних галуззям
в рогожах є відсітків шість.
Хто з шаблею, а хто зі списом,
хто із рушницею в руках.
Лахміття на старшині висить
і теліпастється в вітрах.

Морозяний, холодний ранок
вітає похід тих колон,
а сонце в очі світить п'яно.
Та ось і рідний вже кордон,
і крик з грудей у простір лине :
«Хвала тобі, хвала, хвала,
о, ясне сонце України
і рідний обрію села!»

Полковник Ортмарштейн, сп'янілій
від радости, обняв Сушки.
На степ, від інєя зблілій,
його указує рука.
Степи на заході і сході
лягли, неначе ті моря,
та не однакова в них врода,
і він цитує з «Кобзаря» :
Руді тут, аж червоні,
а там, там ниви голубі,
мережані подіми лона ...

Та ось заграли на трубі,
і у простори кличуть бурі.
Он переможно вже Палий
пройшов Лятичів і Прокурів
і далі й далі йде у бій.
Вже Шепетівку і Славуту
зайняв поручник Гопакчук.
В морозяних повітрі чути :
гуде під копитами брук.

То він наскочив на Полонне,
депо там кінське захопив
і посадив своїх на коні,
щоб ті доконували дів.

Нема, нема, нема набоїв,
сльота і сніг січуть людей,
ворожі сили чорт потроїв,
мороз проймає до костей.
До ніг прив'язують онучі,
бо, запорошуючи шлях,
студений грудень дме і мучить,
і босі грузнуть у снігах.
Там іх укривають темні хащи
борів у благодатну тінь,
і прийде долю іх пропащу
гостинних нетрів глибочінь.

Простором сніжної рівнини
повзє колхи чорний змій,
кудись у білу безвість плине,
і вабить кожного постій.
Від місяця лягають тіні,
і сон змагає вояків,
паморених у світлосиній
пустелі, в безмірі снігів.
Іх перевтомленій уяві
являє марива чуоні
ця дивна ніч, бо запах страви
до них доноситься, й вогні
в близьких хатах вони вже бачать,
спочинку затишного тло.
Ім гавкітчується собачий,
і рветься крик : «Село, село ! » ...

За верстами минають версти,
ідуть, проскорюючи крск.
Якби ж дійти і не замерзти ! ..
Та все зникає, мов поток.
Лиш темна ніч і завирюха,

---

*і білий простір навкруги.
Холодний вітер дме у вуха,
і десь загують вороги . . .*

*Знов день настав. Он річка й гребля,
потрощена вогнем гармат . . .
Стовпи гойдаються, мов стебла.
Поглянь, кого ж несе там кат!
Та ж то кінотчики червоні,
що вже загородили шлях.
Вступає з ними в бій колона.
Везуть ранених на возах,
зіп'рілі коні дишуть тяжко.
Он дібки стали на мосту,
в нестямі рвуться із запряжки
і падають у пустоту.
Ввігнулась гребля, наче книга,
тонкий заломлюється лід,
і люди панцирем із криги
вкриваються, пішовши вбрід.
Лунає гучно поклик «Слава!»
Хто лавром ім звінчає скронь?
Важка вдалася переправа,
розводять вояки вогонь,
коптять сире на ньому м'ясо,
шаблями ріжуть на шматки
і, на близький спочинок ласі,
беруть на плечі вже клунки.
Та злізвістки доносять стежі,
знов треба йти в далеку даль,
щоб за ворожі вийти межі.
Он стрічкою ріка Звіздаль
Ta справа, з лісу ескадрони
кінотчиків летять, і враз,
мов клин, врізаються червоні.
Всіх пориває лут' і сказ.
Розтято надвое загони,
а зліва, навхрест ворог теж.
Почетвертована колона,
женуть там рибу до мереж.
Заатаковані ранені
мерцій хапаються гранат,*

і частки тіл іх безіменні
кудись летять за шматом шмат.
Веде до лісу горстку воїв
горобрий сотник Григоряк.
Останні вистріляв на бої
і колеться, мов той будяк.
Котовський, командир червоний,
дорогу решткам перетяг.
Звіздаль прийде в холодне локо,
Звіздаль, що Каяло став ...

Здирають одяг, черевики,
женуть у церкву, як у хлів,
під лютий гамс, звік і крики
всі недобитки козаків ...

Світанок у церковні вікна
вливає світла білий струм.
Ніхто не плакав і не крикне,
точ-хилить голову від дум,
бо в грудях серце б'ється твердо.
І тихий спів враз залунав :
«За що, о Боже милосердний,
ощі ти жуки нам послав ?»
Хорал той Ступа - Перебийніс
в кутку церковнім затягнув,
і спів на гвині душі виніс,
бо з спільних уст, мов гром, загув.

— — — — —
Копають коготкам могизу.
Не б'ють, як звично, в барабан,
везуть скривавлених, бежалих ;
зігнали свідками селян
з близьких повітів і далеких,
щоб іх держати у страху,
і дивляться на те сміреки.
у біліх кролячіх ліху.
Он стали край могили горді,
ладні прийняти смерть, як дар.
Та перед тим, як видати ордер
на смерть, питає комісар :
«Хто хоче в 4рмію Червону ?»

Шугнув по лицах переляк,
і чути відповідь колони,
яку дає на це Щербак:
«Не знайдеться між нами Каїн,
що справу зрадив би в цю життя.
Ми бачимо що нас чекає,
та вам не будемо служитъ».
Гримнуло «Слава» й «Ще не вмерла»,
— і скоро стріли козакам
занісу хилитку роздерли
помежі смертю і життям.

Де ж кінські ділися загони?
Де штаб? Вела їх лісом путь.
Дістались польського кордону,
полякам зброю віддають.
Рушниці трощать об каміння
і плачуть, плачуть, як малі.
Тож і пускати тепер коріння
не у своїй — в чужій землі.

Чи это спитає : «Де чи, де ви ?
де ваше щастя вам цвіло;
Тих триста п'ятдесят і дев'ять,
що у могилу полягло ?

Отак здиміла без пожару
в долині сніжного голубий
мала трагедія Базару.
Так закінчивсь останній бій:

Навіщо ж ту малу подію,
той безум горстки козаків
прибрали ги в шати золотій
і присв'ятив їх віцій спів?
Навіщо лютий бій поразки
і ту жорстоку, люту смерть?
ти оболік у барви казки,
наливши чашу горя вщерть?
Але чи ж Ігор Святославич,
коли його повабив Дон,
не стяг собі безсмертну славу,
в ворожий трапивши полон?

І чи співець, нам певідомий,
не оспівав, як я Звіздаль,
колись годину злу замку
у межигір'ї Ронсеваль,
де, край боронячи свій мілій,
вояк нездоланий Роланд,
натуживши останні сили,
трубив у ріг свій оліфант?

Часів минулих божевілля
рокам п'ят підешнім — дивний дар.
Епоха лютого свавілля
колись п'янких наруде чар:
перемусує, перебродить
і перебарвить нам роки,
щоб, запаливши сяйво вроди,
світити в темряві віки.

В. ДОМОНТОВИЧ

Приборканий гайдамака

(Оповідання про Саву Чалого)

—Пий! — гукнув нетерпляче Сава. Наблизив червоне своє обличчя до Онисимового. Дивився йому ввічі. Тяжко, з присвистом, дихав. — Пий! вимагав Сава од Онисима: — До дна пий!

І коли той винув і поставив спорожненого кухлика знов на стіл, Сава, що стежив за кожним його рухом, зітхнув з полегшенням і якось невизначено, ніби не до Онисима, а в порожній простір звертаючись, сказав: — Ну, ось бач, а ти...

І обірвав, не доказав до кінця.

Хто зна, що в Сави було на думці? Може й нічого, просто п'яній.

Обидва вони були добре на підпитку.

Багато за останній час погуляли разом; але ще ніколи і не було випито стільки, як цього вечора. Пили спочатку горілку, потім мед, тоді сливовицю, і ще щось дито, а тепер оце знов перейшли на горілку. Мед бо не

п'янив, сливовиця, хоч і міцна, та надто солодка, а горілка пекла, опалювала, пронизувала, розпалювала мозок, затымарювала свідомість, поглинала почуття.

Усе вже давно втратило звичайні свої межі. Те, що діялося поза часом, в якомусь іншому світі, це вже було необов'язковим. Але ніщо від того не стало легким. В сьогоднішній пиятиці була якась приголомшенність, щось, що гнітило, що зводило, як судома.

—Щось мені горілка, —оддер шматок сухої тирані, пожував, — якась гірка! Чи вона оце з живечем, чи що? Га?.. Ти щось кажеш?

Але Савко не казав нічого. Він лише знов тягнувся до штофа й, розпліскуючи горілку, переливаючи через край, лив в Онисимів кухлик.

—Може, воно вже й годі на сьогодні, Савку? —спробував боронитися той, обережно одсовуючи кухлика вбік і намага-

ючись одібрати штофа з Савчиних рук.

— Пий! — скрикнув той і люто рванув до себе пляшку.

— Пий! — повторив він і виляявся.

І тоді якось особливо спокійно, ніби мрійливо, зауважив:

— Бо сьогодні тобі востаннє
пiti!

Немов роздумливо додав:

— Сьогодні тобі кайдок буде!

Слова ті, що родилися з за-
мисленої відсутності, зловісною
пересторогою звисли в густому
гарячому чаді маленької низь-
кої хати, сповненому запахів
горілки, тютюну, цибулі, свіжо-
го хліба, каганцевого лою, люд-
ського розпареного тіла, важких,
дъогтем мазаних чобіт, задубі-
лого від куряви далеких шля-
хів, кінським потом і людською
кров'ю просяклого одягу.

Та Онисим не зважав на скандал. Хіба ж він не звав Савка? Ще й як добре звав! Підпивши, Савко любив пожартувати. Любив жорстокі, густо цосолені жарти, жарти, подібні на погрози, що від них тхнуло вбивством. Що більше Савко пив, то більше ставав причепливий, в'їдливий, прикрий.

Ото и тепер! Такого вструг-
нув! Йому, Онисимові, каюк бу-
де! Ну ѿ скаже! ..

Онисим аж руками сплеснув, одкинувшись на спинку лави й почав сміятись. Сміявся до гікавки. Сльози виступали на очах і текли по щоках.

Онисим був репотливий. Що більше п'янів, то більше сміяється. Весь світ розчиняється тоді для нього в нестримних поривах сміху.

І в голос приятелеві, жартом відповідаючи на жарт, зі сміхом сказав:

— Мо воно так, а мо й не так!... Мо не мені сьогодні, а тобі завтра каюк буде!

Сміявся далі, вибухав рего-
том, колихався заколисаний
хмелем і сміхом. Сльози текли
йому по рожевих од випитої го-
рілки розжеврених щоках.

І разом осікся. Похолов. Хіба ж можна було згадувати таке? Замість притамувати підозру Савчину, він її лише розбуркав.

Зробив зусилля вирватись з дупких обіймів п'яного хмелю. Схопився обома руками за важду дошку стола, щоб втримати ся, щоб не хитатись. Щоб не стрибalo в очах.

Прижмурив одно око, напружене вдивлявся другим. Тоді з туману й чаду вицвіло, постало перед ним суворе кругле, важке, немов з чавуну вилите обличчя Савка, що, всім своїм тулубом навалившись на стіл, склонився до Онисима й пожадливо зазирав йому ввічі.

І тоді вони стріліся очима. Вовчі похмурі погляди. В обох сповнений нудьги й одчаю зір затравленого звіра, якому вже нема куди подітися і який ладен пожерти кожного, щоб лише врятувати себе. І в цю остан-

нію хвилину був зір: хитруваний, боязкий, обережний у Онисима і невблаганий, лютий, страшний у Сави.

— Кажеш, завтра мені каюк буде? — сипло дихаючи, перевітивав Сава.

Провів рукою по спіtnіному чолу, п'ятиріцю вп'явся в замокріле сплутане волосся голови. Дивився в чадний простір хати очима, що не бачили, як людина, що надто багато перед тим пила, і що не може відразу забагнути, де вона і про що йдеться, бо думка раз-у-раз уривається, рветься на шматки, провалюється в темряву.

Тяжко ліктями ліг на стіл.

— Ні! — скрікнув: — Не буде! Не буде! ...

Передихнув:

— Не мені, а тобі каюк буде! І ото зараз буде! Скажу зараз хлопцям і вони порубають тебе! .. Чи може, — ощерив удільно посмішкою зуби: — Можти не хочеш вмирати порубаний? Гаразд, хай буде так, як ти хочеш, поступлюсь, зроблю тобі ласку, накажу тебе застreliti!

Знущався Савко, бавився, тішився перед тим, як розчавити, неслухняними похолодими пальцями, довго шукав Онисим кресала в глибоких кишенях своїх широких і пишних штанів, пошитих з червоного оксамиту, здертого з вівтаря немірівського костелу. Нарешті, знайшов, викресав огню й по-

вільно, дуже повільно розсмоктував лульку.

Міркував.

Це все було щось більше, ніж звичайній жарт. Щось інше, ніж просто базікання сп'янілої людини. Скидалося, ніби Савко щось знов, ніби до нього дійшла таки звістка, хтось його попередив. Але хто? Але як?

Заспокоював себе:

Цього ніяк не могло статися. Усе це чисті дурниці. Не варто й турбуватися. Савко просто сп'яну казиться.

А Сава, шалючи, вдарив кулаком по столу.

— Пий!

Пахнувшись з лульки тютюновим димом, вижідно розсівшишь на лаві, Онисим не то зневажливо, не то задерикувато спітав:

— Поминки по мені, живому, справляєш?

— Еге ж, поминки! — суворо й спокійно ствердив той.

— Слухай, Саво! — примирливо почав Онисим. — Слухай, що я тобі скажу.

— Слухаю! Чекаю! Цілий вечір на це чекаю. Цілий вечір сподіваюся від тебе почутти, — крикнув Сава і далі, зниживши голос, пошепки, — як ти скажеш мені про твої намови з панами, як ти з паном Бирюшевським домовлявся мене ляхам видати. Думав — признаєшся, спокутуєш.

Німіли слова на устах, немов

неказані. Не повертаючи голови, скоса подивився Онисим на джур, що нерухомо, як кам'яні, застигли коло дверей. Скільки їх там джур: один, два чи більше?.. Чи це, може, в нього лише в очах двоїться?...

Комір сорочки душив його шию. Спробував розв'язати стрічку, дівчиною перед вечеरем зав'язану, але пальці плуталися і він, рвонувши, роздер сорочку.

Роздер!.. А шкода, нова й гарно вишита сорочка була! Та не про сорочку треба було думати, хоч яка б вона не була гарна!

Тремтів, як в лихоманці. Стрибали пальці. Адже, не було сумніву: Савко знов, усе достоту знав.

Намагався боронитись. Ще хитрував.

— Я?... Та щоб я... I хто тобі таке сказав?... Чи не з ворогів наших хто звів на мене такого наклепа, щоб нас з тобою розсварити, розбрат та нелад між нами посіяти? А ти вже й повірив!... Ну, що ж і лукаві оті пани - ляшки!..

Хичав Онисим головою.

А Сава:

— Питаєш, хто? Люди!... Люди сказали! Думав, не скажуть? Думав нема людей? Самі пани, думав, полишилися і ти з ними? Ех!...

I Сава гайдко вилася, усе презирство своє в брудну цю лайку вкладаючи.

I пошепки глухо продовжував:

— Чи ж не був ти я, а я ти? Чи ж не були ми обидва, як рідні брати? Рідніші, як братя?... Чи ж не з тобою разом підняли ми повстання на Поділлю? Замки панські палили, костелі руйнували, панів - ляхів шаблями рубали, на дубах вішали, на палі садили, на вогні живими пекли?.. А тепер, коли нас за груди схопили, за горло взяли, душать, коліном придавлюють, коли нам немає де й подітия вже, ти на останку продаеш мене? Панам продаеш? Врятувати себе гадаеш?

I Сава випростався на весь свій зріст. Рукою потягнув за скатертину і все, що на столі було, з брязкотом і дзвоном покотилося по долівці.

I стояв Сава, полковник, перед Онисимом, перед братом своїм названим, другом своїм найліпшим; заступником своїм вірним, отаманом над гайдамаками.

Тверезий, як ніколи, гнівно Сава сказав:

— Чи ж не пішов ти з людьми і зі мною проти панів, а тепер з панами - ляхами ти йдеш проти людей і мене? Візьміте його, хлопці, — гукнув Сава на джур — виведіть його за клуню, порубайте його на дрібні частки й тіло його собакам викиньте, щоб воно, гайдко, й землі святій християнської не поганило.

I, коли джурі повернулися до

хати, щоб полковникові доповісти про виконаного наказа, вони побачили, що лялька Онисимова, в шалі потрощена, лежала на долівці жоло порогу, а Савко сидів за столом, голову на лікті поклавши, і на їх слова не поворухнувся.

Може, спав, зморений тривогами й утомою останніх днів, утечою, гульнею й безсонням. А, може, й не спав, а так сидів не ворувачись, сповнений од чаю й болю, і не було в світі такої міри, щоб вичерпати, щоб виміряти безодню його страждань і журби, де гіркість поразки повстання пов'язалася з гіркістю втрати друга.

А на ранок, як тільки розвидноватись почало, вийшов Сава з хати і сказав до козаків, щоб коні сідлати, бо не сила більше втриматися на рідному Поділлю, а треба тікати світ-за-очі, байраками й ярами, без шляхів, по зірках і сонцю.

І хай кожен візьме в хустину грудку землі святої своєї, бо не знати, чи доведеться ще колись рідну землю побачити. А подадуться вони на Туреччину, до Молдавії, в Бендери, до гетьмана Пилипа Орлика, а той уже скаже, що тра далі робити!..

2

Діялось усе, тут списане, в місті Бендерах, восени, року Божого 1734 -го.

Бубнили в бубни, сурмили в сурми, били в літаври, стріляли з мушкетів і гаківниць. По

церквах дзвонили давони. Прапори плюскотіли на вітрі. Майдані старовинні козацькі корогви.

Пишним килимом, простеленим по східцях від самого низу, Сава, скочивши з коня, зійшов на ґанок.

Назустріч йому вийшов гетьман. Обняв, як друга, тричі почоломкався з ним, провів до покoй.

На урочистому бенкеті щедро частував з руки власної. Пригощав, припрошуав. Барвисто й розлого приказував до кожної чарки. Розпитував про повстання на Поділлю. Висловлював співчуття горю людському, дивувався з подвигів гайдамак, славив героїзм і відвагу Савину.

Наприкінці бенкету, од гетьманового широго частування почав був у Сави — на що вже дужий був Савко піті! — язик заплітатись.

— Цира людина — гетьман! — хвалився джурам, додому вертаючи, Сава: — І розумний, дуже розумний! Голова! 800 козаків, яких привів з собою Савко варті буля і бенкету й ласки широї й простеленої килима, і мушкетної стрілянини й всіляких похвал, що Іх так щедро розсилав Орлик перед гайдамацьким ватажком, який на бенкет до гетьмана з'явився в дъгтем насмарованіх селянських чоботях.

Та з тих пір, як запорозьке

військо, кинувши Олешки, подалося з Туреччини: «на гору» під руку Ганни Іванівні і Орлик лишився майже без війська, доводилося не зважати багато на що: і на чоботи і на сморід дьогтю, і на олією мащене волосся, і на гучні вигуки, і на п'яні настирливи обійти й обридливе чоломкання, на всі ці п'яні вияви поваги, що межували із знущанням або зневагою.

Та все це були дрібниці супроти 800 козаків, приведених Савком до Бендер.

Несподівана поява Савка з козаками в Бендерах оберталася для Орлика щасливим козирнем, випадково вирваним в примхливої долі. Тепер він знов мав нагоду збільшити свої ставки. Міг піднести осяг політичної гри, який він віддавався з тією близкуючою й химерною пристрастю, з якою інші люблять жінок, владу, Бога або книжки.

Ні, він, Орлик, не зробив помилки, переїхавши з Сальонік до Молдавії. Тут, у Бендерах, він жив не лише на стиці чотирьох держав: Туреччини, Росії, Польщі й Австрії, але і в безпосередній близькості України.

І хто зна, хто зна, можливо, в тій газардовій грі, яка зав'язалася довкола польської спадщини, де Франція підтримувала кандидатуру Фридриха-Августа, сина Августа Модно-го, курфюрства саксонського, в перспективі щеменучої війни

між Росією й Туреччиною, — може, йому й пощастить нарешті зірвати зненацька банк?!

Осівши в Бендерах, Савко зачудьгував.

Гірко тужив на чужині за рідним селом. Нудився. Пропадав од вимушеної безділля. Змарнів, ні на що звівся.

Жити було скрутило й тяжко. І все було не по ньому. Усе було не до вподоби. Нарікав, grimав люто ходив зіритований. Скаржився, що тут навіть хліба полідському спекти не вміють, ні огірків засолити як слід. Зітхав по залишених подільських палляницях. З криком скидав, розлюченій, зі столу миску з отію остогиддою мамалігою.

Замість горілки, мусів пити рідке тутешнє вино, яке ні до чого було. Так, аби лише пити!

Що ж до дівчат та молодиць, то на них і не дивився. Тъфукати хотів він на тутешніх дівчат, сухих і чорних, як циганки.

Не спав ночами. Накинувши на плечі жупана, виходив на двір. Стояв, спервшись плечем об одвірок. Стояв, слухав, як теплий вогкий вітер дме із моря між голим гіллям дерев.

Вітри з моря приносили відлигу, тумани, гливкий розмоклий ґрунт, лихоманку й чиряки, на які хворіли козаки. (Чи воно од води чи що?) А Савко мріяв про білій рипучий сніг, про кріпкий мороз, що бере на ніч, про дерева в близкочому сяйві пухкого інею.

Казав, що хоче втекти на Поділля. Отако-о передягнутися старцем, прикинутися сліпим і ходити з лірою од села до села!.. Звикав закочувати очі, щоб самі білки було видно. Так і просиджував цілі дні на ослоні, нікуди з хати не виходячи, з закоченими очима.

Старцем, псом людським смердючим краще бути на вітчині, як полковникувати на чужині!..

А то починав збиратися на Афон, в затвор скимницький іти, гріхи свої обчислювати.

Та знов, що нема виходу. Лаяв себе ж, що безглузді думки свої. Страждав од безсиля.

Жив лише відгуками минулих повстань. Згадував про сутички й бої, про руйну, про напади на панські замки, про спалені містечка. При думці про пана Бартошевського скретогав зубами. Якось дивно привиджувався Савкові порубаний Онисим. Траплялося, заснувшись, раптом схоплювався зі сна, хапався за пістолі й гукав: «До бою! До бою!» Не раз глухою ніччю цілі Бендери полошив на гвалт.

Душа Савкова буда знесилена й знемагала. Вар'ював Савко, охоплений розпукою.

І не було вже в ньому люті, а лише гіркість і сум і відчуття невисловленої порожнечі.

Пишався старий гетьман Пилип Орлик з свого сина Григорія, генерала військ його маєстат-

ності короля французького, що при дворі короля в Парижі, разом з іншими куртизанами, щоранку буває присутній при леве короля Людовіка XV, і вже не раз з відповіальними дорученнями, як представник його величності, побував і в Царгороді, і в Стокгольмі.

З Савка, з гайдамацького отамана, він теж волів робити полетику, картузина й геометра.

Навчав:

Казав, замість чобіт, черевики вазувати. Суворо заборонив смарувати їх дьогтем.. Наказував, замість мастити волосся олією, одягати на голову пудрану, в кучерях, з чужого волосся зроблену перюку. Соромив, якщо Савко приходив до нього неголений. Вимагав, щоб не лише в неділю, до Служби Божої йшовши, але й щодня голився.

Пріла голова під перюком. Почував себе в ній ніяково, немов у хаті у шапці сидів. Вузький комір тиснув на шию. Но-га в черевиці здавалася бosoю. А голитися зовсім не можна було витерпіти. Насилу одiproхався в Орлика голитися через день.

Горів Савко незгашеною жадбою боротьби. Згорів од нездійсненості бажання.

— Скажи, батьку! Лише одно слово скажи! — з бурхливим запалом звертався Савко до Орлика: — І завтра ж вирушу з козаками на Поділля. Завтра

усе Поділля спалахне загравади повстання. Рятуймо віру святу нашу!

Та Орлик учив стримуватися. Навчав розчленовувати своє яжиння. Підпоядкувати окреме цілому.

— Так! — зауважував Орлик у відповідь Савкові: — Ти вже зробив одного разу це: зняв повстання, бурею пронісся над старостством, нищив, палив, руйнував. Діяв, як щирий оборонець віри нашої благочестивої, як герой, чідний подиву.

— Але ж, пане полковнику, казав Орлик далі, поклавши дружньо руку на плече Савкові,—збегнути маєш, що світ цей просторовий не кінчиться з париною твого села і доля батьків твоїх і віри нашої святої в Польщі не вирішується самим-но гайдамацьким повстанням кількох сел.

Орлик прищеплював Савкові розуміння універсального. Не село й містечко, а всесвіт! Не чинність роздрібнених і відокремлених сел, а світ, як суцільна єдність. Світ, як універс!

Універс, конструйований, як машина, і машина, як образ і копія, як модель всесвіту.

— Зведи, навчав Орлик Савка, зведи зір свій з часткового на ціле. Пізнай в цілому універсі дію одної й тієї самої сили, що її політики й філософи називають силою тяжіння.

Перед очима Орликовими

відкривався світ, що він його бачив у схрещенні прямих у взаємодії сил, в площинних схемах, в літерних означеннях крестенників, в формулах фізики, в обов'язковості геометричних аксіом.

Політика була для нього фізицю. Саме тим розділом з фізики, що становить науку про тяжіння й звється механікою. Закони фізики, відповідно до того, були законами суспільства.

Отож, по одній з учт, щедро поплятій шампанею, до якої почав звикати й знаходити в ній смак і Савко, гетьман узяв його під руку й підвів до дзигарів, що стояли в кутку кімнати. Показуючи на них, гетьман сказав:

— Сія рідка й коштовна річ, яку й при дворах королів і імператорів ти не часто потрапиш побачити, є дорогоцінний подарунок моого покровителя й друга, державного секретаря шведського Гелкена!... Понад 30 років, ціле майже життя своє, працював в Амстердамі над ними один хитроумний мистець і майстер, на ім'я Віллем ван дер Веер!.. Не лише секунди, хвилини й години показують дзигарі ці, але й дні тижня й течію чисел, і перебіг місяців, зміну років Божих, фази місяців, рух планет!.. Сказати б так: в малому образі сім часова машина відтворює цілий рух часу всього великого світу!

Коли ж Савко з власного дос-

віду впевнився, що часова ма-
шина ця далеко краще за ньо-
го знала і яке число було того
дня, і який день тижня, і чи по-
вінь чи квадра місяця має
прийти, і рахувала вона точні-
ше й докладніше, ніж він, поп-
равляла його помилки, не було
меж його здивованню.

— То є чудо! в захопленні
гукнув Савко!

— Правдиво кажеш, пане
полковнику, що чудо, — зауважив Орлик, — чудо відмінне од
інших; з Св. Письма тобі знаних,
теологічних чудес, бо то є ме-
ханічне чудо!

І він одсунув дзигарі в бік, од-
крив задню стіну й показав ча-
сову машину зсередини. Там не
було ячого, окрім коліщаток.
Відблисками лисячого мета-
лю мерехтіли перед очима Сави
коліщатка, великі й малі, біль-
ші й менші і зовсім дрібні. І всі
вони рухалися, одні швидше,
інші повільніше, одні в один
бік, інші в протилежний, але
жадне не рухалося само по собі,
а у взаємодії з іншими, чип-
ляючись зубцями одне за одне.

— Так, — зауважив Орлик,
стоячи перед дзигарями — є і в
великому світі. Подібно до того,
як в дзигарях цих усі коліщатка
й стрілки приводяться в рух
силою тяжіння, вагою гир, так
і в цілому світі вся машина зем-
на й небесна рухається за за-
конами тягару.

І тоді, алегка, обнявши Сав-
ка, Орлик посадовив його поруч

себе на вкриту килимом лаву,
коло якої на малому, чорного
дерева столикові, прикрашено-
му перлямутром і арабесками
різьби, вже пашціла, за турець-
ким звичаєм, в невеличких фі-
ліжанках чорна кава.

— Пригощаєш! — запрошив ге-
тьман і, сьорбасті з філіжан-
ки гарячу й міцну рідину, ска-
зав: — Сам падишах не Ів
смачнішої халви й кращого ра-
хат - лукуму. І ти можеш пові-
рити мені, май друже, коли я ка-
жу тебе це, бо в роки, коли ме-
ні довелося жити в Сальоніках,
я мав нагоду смакувати їх на
прийнятті в падишаховому па-
лаці!

Орлик поставив порожню фі-
ліжанку на столик і, дивлячись
на свої вузькі й тонкі пальпі,
пальці людини, що ціле життя
свое провела, відаючись кан-
канцелярській, письмовій праці,
сказав:

— Ми живемо в часи великих
зламів і багатьох несподіванок.
Хто може ствердити, як вигля-
датиме світ завтра? До чого
призведе війна Росії з Туреч-
чиною, що ось-ось має вибух-
нути? Чим скінчиться бороть-
ба за польську спадщину? Хто
буде польським королем: Ле-
щинський, Фридрих - Август,
чи раптом повстане ще якийсь,
досі непередбачений, варіант.
Лиш досвідчений в математич-
ній лічбі геометр, користую-
чись циркулем і трикутником,
спроможеться обчислити нап-

п'яток руху дійових сил в паралелограмі сил.

Орлик окреслив рукою в по-вітрі геометричну схему уявного паралелограма. Рухи магістра, жести владаря, накази диктатора! .

Політика перестала бути привілеєм полководців. Її суперечності розв'язувано не на полях битв, а в лабораторіях конструкторів машин. Саме цю ідею політики, як умоглядності, обстоював Орлик, коли він сказав:

Свого часу давній грецький філософ Архімедіюс, що винайшов важіль, сказав: «Дайте мені точку опертя, і я перекину світ!» За отим давнім Архімедіюсом і я скажу тобі подібне: «Дайте людині, досвідченій в законах політичної механіки, точку опертя і вона, зваживши взаємодію сил, лише невеликим поштовхом руки переверне світ!»

В кімнаті панувало мовчання. Лише дзигарі повільно тікали, розчленовуючи тишу часу на дрібні відтинки. Завжди незмінний, завжди незмінно повторений, приголомшений, двотактний звук: тік-так, тік-так!

І тоді, уриваючи тишу, в мовчанні кімнати раптом постав м'який сріблястий дзвін. Дзвін лунав, згучав, зростав, наповнював простір, розмежовуючи відтинки окремих ударів. Дзигарі відбивали північ.

Гетьман підвісся. За ним

підвісся Й Савко. Тиснучи руку, Орлик сказав:

— Над усім панує час. Давні греки любили симболи. Вони твердили, що Хронос був батьком Зевса. Зевс—буття. Хронос—час. Буття народжується з натрів часу. Час продовжує й поглинає все!.. Чи не слід було б сказати це так, що буття є часом, а час є буттям, з додатком, що буття є рухом?

Савко зітхнув:

— Коли б то ж я зінав латину!

Ні, він не зінав латини! Він ніколи не студіював фізики. Жадного не мав уявлення про Декарта або Пуфendorfія.

Та він швидко звик до шампані, і нога в черевикові не здавалась йому тепер босою. Він перестав мастити волосся елією з лямпадки. Носив на голові перюку. Не обтирав пальці об полу кафана. Комірець не муляв ниж. Призвичаївся галантно вклонятися, тримаючи капелюха під ліктем лівої руки. Замість важкої козацької шаблі. Йдучи до гетьмана, чіпляв лялькову шпагу. Пишистість білих мереживних манжет уже не завдавала йому турбот.

Замість сидіти цілі дні з закоченими очима на лаві або думати про Афон і схиму, він з упертістю неофіта твердив латинські вокабули, що йх сприймав, як відкриття нового для нього світу.

Якщо приходив до Орлика і той був зайнятий і його, Саву

проводили до внутрішніх по-
коїв з проханням заждати, поки
ясновельможний пан гетьман
звільняється. Савко спинявся
перед глобусом, що показував
міру просторового сві-
ту, або перед дзигарями, що
відтворювали часову міру
всесвіту. Вдивлявся. Жував ву-
са. Не міг згодитись. Хіба ж
могла машина лічити, рахува-
ти, мислити, як людина? Кра-
ще за людину? Певне, хтось ма-
лій, потайки скований, сидить
всередині і регулює.

Одував дзигарі. одкривав
задню стінку, дивився. Але в
середині не було нікого і не бу-
ло місця, щоб сковатись. Не бу-
ло нічого, окрім коліщаток, ва-
лів, зубців, гир. Нічого, окрім
розміреного, заздалегідь разра-
хованого, співпорядкованого ру-
ху коліщаток.

На селі про ліда Якима роз-
повідали, що він, забіудив-
шись у лісі, вийшов якось до
глибокої балки, зазирнув туди
з кручині, а там велика — та ж і
велика! — купа, місяців лежа-
ла... Усі місяці, аж од створен-
ня світу Божого, до того про-
валля поскидувані були.

А за геометрією віходило,
що зовсім такої купи поскиду-
ваних місяців ані коло Іхнього
села, ані деінде не було. Нічого
не було, як люди на селі опові-
дали. Не було нічого по-просто-
му, по-людському. Нічого сіль-
ського, рустікального,

як ото пан Орлик своєю лати-
ною каже.

Був лише простір, вага й рух
Стрілки, що крутилися на шти-
фтикові, показуючи фази міся-
ця. Машина, що лічила час. ця
машина нищила сільське-ру-
стікальне! — в Савкові. Самого
Савка нищила.

І в Савки здіймалася неня-
висть проти машини. Розчави-
ти, щоб аж брязкнуло! Стиску-
вав кулака, але руки не зводив.

Корився. Примушував себе
коритись.

Машина репрезентувала уні-
верс, а вій що? .. Був безси-
лий супроти неї, супроти уні-
версу, побудованого, як машина.

Боліло все це Савкові! .. Гір-
ко, ой же ж гірко було мис-
лити.

— Усё дивишся? — спитав
гетьман, входячи до кімнати.

— Усе дивлюсь! — відповів
насумлено: — Та ...

Махнув рукою..

— Що ти?

— Та все воно якось не по-
людському.

Орлик знидав байдуже пле-
чима.

— Механіка не знає людсь-
кого. Вона не знає доброго й
злого, ворога й друга. Затям
собі це, якщо хочеш бути поле-
тикою.

— А коронний гетьман Потоць-
кий?. — з обуренням в одязі
крикнув Савко:

— Чи ж і він не ворог?

І ще спокійніш і ще байду-
жіш відповів Орлик:

— Щоб дзигарі рухалися,
треба, щоб одна гиря тягla вниз,
а друга підіймалася вгору.

Ішов Савко од гетьмана. Ст-
раждав, мучився.

І знов повертається до гетьма-
на і знов стояв перед дзигаря-
ми. Мерехтіло! в очах од колі-

щаток. В протилежні боки ру-
халися коліщатка, великі й ма-
лі, задля спільної гармонії ці-
лого.

І мусіли бути вони рухатися
не за власною волею, а за при-
мусом цілого.

Жорстоким, безжалісним, не-
людським, фізикальним
примусом універсу.

М. ОРЕСТ

НАПИС НАД ДЖЕРЕЛОМ

*Я — кров землі. Прозора і співуча,
Негаснуча і невичертна кров;
Я — забуття, я — воротя пливуче
І чарування радісних віднов.
Ти — син землі. Тож пий мене, живущу,
І хіць бессмертності, в мені таємо сущу.*

Тодось ОСЬМАЧКА

РАНОК

Сіріє ранок і від далеких тіжних гір
Справляється на лагер вітер,
Немов кінцяки величеських мітел
Потягши у яри та в кручи купи зір,

I ще невидне сонце з бору та з дібров
День чистий простягає небу,
І бачу я в оживлені серці знов і знов
Свою найвищую потребу ...

Таку ненаситиму, ніби вовк старий,
Що в лісі сам зубами ляска,
Або неначе від людей і дітвори
Загована найкраща казка,

Яку поети почивають серцем всім,
Але розказують інакшу,
А до подушкі і без ритму і без рим
Вони за кого лишком плачуть.

Це ти, це ти, гей, широсте моя,
Із серця вирвана раптово,
Врятована у найгнанебішіх боях
Могутнім, нелукавим словом.

Але і гунає і гунає вже люд
Розхристаний по коридорі,
І чайниками брязкає то там, то тут,
І пилихи метляє на дворі.

I габором і я біжу під дикий свист
Єдинкої тієї суті,
Що кадає життя високий футbolіст
Посеред площи, повній лоті.

Біжу за табір, щоб нужда, і свист, і гуп
І несолодка чорна кава
Не обернули українське слово в труп,
Потрібний звалищам та гавам ...

Біжу туди, де з лісу молодою ще
Встає холодна скеля із-під криги,
Побитая разочим градом і дощем
І водами щорічної відлиги,

Де блискотить від сонця непорушний
шпиль,
Проз котрий плинуть журавлі, мов риска,
Несучи крилами у незміренність миль
Те саме світло, що й на скелі блиска.

І крикій іх такі тягучі без кінця
З розпукою казкової сирени,
Неначе голос всемогутнього Творця,
Що, сотворивши космос незміренний,
Не в силі вже переробити власний твір,
Завжди похожий на страждання жертви,
І тяжко журиться і дивиться з-за гір
На світ, неначе світ давно вже жертвий.

І ось, лишаючи і гамір, і нужду,
Що убиває почуття та слово,
Яке вже між людьми, аж доки не впаду,
Не стріне друга навіть випадково.

Біжу я в гори голосні, неначе храм,
Де їй Божі муки, видно, не інакші,
Аби збагнути вічну правду, хоч аж там:
Чого Го споді привик до неудачі ...

Коли я в світі справді горе зрозумів,
Єдине від краю і до краю ...
Бо ще до явних і гаєнних ворогів,
Одвічних творчих сил не привико.

• • •

І я скочив за мур із каміння та штаб
І, пробігши парів свіжий вистиг,
Похилися в тінь під розлогистий ґраб
На коріння та палес листя,

Що летять і тримають мовчазні з вишкни,
А за ними і гінь іх рожева,
І знається і я вже таким, як вони,
Тільки зірваним з іншого древа.

І не видно мені вже ні гір, ні шпилля,
Ні занесених птахів луною . . .
Замість Божої скарги грабове гілля
Щось про мене шумить наді мною.

І вже серце кипить без борні і звіяг,
Мов звіря недорізане в мисці,
Та не в грудях моїх, а на воєчих путях,
У пожовкій заборсавшись листі.

І снага його там і вогонь пропада,
Ніби кольор у палої сливи,
І я чую ще тяжче, як кличе нужда
Моя душу у лагер крикливи,

Щоб тим славу знести до покори вівci.
Закрутливши стежками нудними
Найдобирніше слово мое у співців
І найбільшу правду між ними.

Гей же, серце мое, свою справу зарадь,
Так, як роблять самотні герої,
Коли слуха тебе тільки мертвая падь
Та безлисти граби й сухостої . . .

А що людська душа, то немов камінці,
Або дикий під горами постріл,
Насторочує тільки до тебе кінці,
Душогубством та холодом гострі.

Через те твоя справа, неначе в Творця,
Що, піднята на зоряні сохи,
Потрібує роз'язки й швидкого кінця,
Бо ж не вдатна вона ані трохи . . .

А про слово мое і про правду мюю
Вже подбас і світ наш х'язистий:
І аж там у коханіх нещаснім краю,
І аж тут наші теж футбольісти.

Ганна ЧЕРІНЬ

Уривок з симфонії

Пісня тихо пливла, як лебідь,
У вечірній ясній годині . . .
І зійшов на спокійнім небі
Молодик, наче скибка дині.
Тільки врізались враз фанфари
І літавріз громи потужні —
Насувались зловіщи хмари,
Стало холодно, сумно й тужно.
Хмари місяця з'їли скибку,
Ніч нечутно підкралась, як злодій,
І маленька, тоненька скрипка
Заблудилася у лісі мелодій.
Ліс від тіней став вдвое густіший —
І куди вона далі ітиме? . . .
І заплакала скрипка невтішно,
Як мала безпорадна дитина.

НІЧ

Ще дорога вперед моя,
Півжиття лиш усього пройдено.
Ніч сьогодні така розгойдана!
Знаєш? — Очі твої — маяк!
Бліскавиця — чи погляд — чи смерч?
Хвили, серце і ніч розхристані
Я не хочу до тихої пристані
І не хочу шукати смерть.
Півжиття лиш усього пройдено,
І журитись не можна ніяк:
Ніч сьогодні така розгойдана —
І горяті твої очі — маяк.

П. МИРГОРОДСЬКИЙ

Над шляхом витим (гроно новелеток)

Невідомій матері, що жертвенно несе
ла в цю війну свій хрест, присвячую.

В ІМЛІ ЗОЛОТАВІЙ

Важкими колесами громіла
війна.

Вітер обпалив спустілі поля, зчервонив краплисто кураї, вибілив над дорогою стебла ярої ліщениці, в бур'яні незачеплені косою. Давно вже вони бризнули останніми краплинами своєго життя — ярими зернами на збиту ниву.

Ранком тумани тануть, несуть прогірклій дух зілля з поля, з того колосу променистого капле роса. А підіб'ється сонце — шепче між бур'янами забутий колос, негодою битий, шепче стомлено, мов каже скаргу безконечну.

А матері душу шептіт розпинає.

Липе журлива пісня бабиного літа.

Все близьче бухає, аж по душі б'є. Захмарилось небо в чорні хрести, реве заливом. Никне до землі — що є живого. Суха тра-

ва припадає . . . вгризається в тіло холодний жах . . . ось - ось проглинеться назавжди увесь світ . . . і поволі тихнє - стихає як тихнє по тому, коли потяг промчить над головою . . .

Скільки, останнього листу зірвано, скільки дозрілих плодів оббито!

Розвівався дим. Кров висихає. То біль не втамований ворух-неться.

Життя зводилось на ноги.

Виходили люди із сховів з під землі. У кожного здивування в очах, мов би в нього тільки мала б лишитися душа.

Ой, відходила осінь лункими вечорами, колихала долину, морозом пойняту.

За вгорбдами піснею бриніла година, аж скисала хвилею.

Відлетіли журавлі — пісню полишили, полем роастелили. А в матері жалів — та й не зноситі.

— Коли б не ті жалі, то не було б болів.

Несли люди з поля кожну дрібку поживи — пора випала немила. У Катерини поперек коліє, а вона хапається коло картоплі. Тільки її й стойть досі.

Розігнеться, витре піт та й гляне — куди летять літаки.

— Що воно там?

Якого пальця не вріж — болить, а провожала найменшого

сина — душу з ним віддала. Тепер не живе, а скніє, як той колос, негодою битий.

В хаті пустка така. Стукне відром ненаро ком, і — наче постріл зірветься в глухому полі. Моторошно стає.

Чи утішить той колос журавлина пісня на вітрах в негоду? Чи розрадить жалі, материні болі далина у полі?

Хто рідно-привітно запитає — мамо?

ПЕРШИЙ СНІГ

Падав перший сніг . . .

Ще та кий нетривкий, стікає мутною слізовою з галузок.

І тихо так, що чути помахи пташиного крила — прислухалось все шепотові засинаючої землі.

На землю спадає сон утомно-солодкий, як мова казки.

В долині туман сіріє.

Крізь намітку, спущену над пошматованими хатами, проглядали зеленокорі осики, марились плетиво віт, на поле дивились темні вікна з під чорних стріх.

Край села, над урвищем, де беруть глину, хата зачепилась за пустку, давня, згорблена. На причілку стріха заломлена — по ноочах вітри шарудять три-вожними снами.

Біля воріт відро поставлене — несла воду, та й задивилася. Ят-риться раною невтішно надія,

на запалений вид спливає, як лягає мокрий сніг на стомлену землю. —

Іде хтось розмашисто, вперед ноглядає.

Поздоровкалась стиха, коли проходив повз ворота молодий та ясний очима селяк; з ножков-клив лицем, в шинелі подертій. І не цитала вже, як люди питают:

— Звідки йде?

— Чи не стрічав кого з села нашого? — «Щастливої дороги» та «на все добре» не гукала.

Ідуть людські, а нашому — доля шлях додому заступила.

А він, юнак той, пірнув у стеч сі сій, не оглянувся:

Зітхає земля у сні, шепоче ца-даючий сніг . . .

Ішов він додому, ішов — за-пілав:

«... видно шляхи полтавські і славну Полтаву». —

долітало далеким гомоном з поля. До болю в очах вдивлялася мати на шлях.

— Ідуть людські, а нашому

— шлях додому доля заступила. І стояла біля воріт, аж доки черкнувся крилом її серця останній зліт пісні з степу.

ТРИ КРАПЛІ КРОВИ

Як вийти на шлях, до колодязя, так і видно — голубим плетивом по білому снігу лягли сліди чиїхось кроків. Левадою, по-над зеленим пруттям верболозу і чагарнику аж у ліс поплуталась.

Із-за узлісся видно верхи станційних будівель, в загравах схід-сонця червоніють зубаті обриси даху, і шипіння паротяга чуті. Клацає, стукає залив ...

Тривожно поглядають люди туди, де ті крохи губляться, то навкруги на стежку.

— І що б воно було?

Біля самого колодязя три краплі крові впали, наче маки загублені кимсь набігу — розійшлися по білому полі свіжого снігу.

— Мабуть, стріляли в кого?

— В таку глупу ніч ...

Паленіюча видом дівчина відігла рапо води узяти, ухватила краєм вуха тих разом і пішла похмарніла до хати.

Ходять чутки, що переймають, як хто повертає додому. А Фелька так сподівалася чомусь неодмінно к Різдву додому. І молосно-холодно у серці стане.

Сонце усміхнене аж пригрі-

вало, таке ясне, підбивалось все вище. Почали розходитись і матері, несучи холодну тінь на душі.

— . . . Звечора, як заснула перший сон, то більше й очей не склепила.

Думала її кінця ночі не буде, а мабуть за північ уже — місяць у вікно, як умитий. Снігом так і заслало. Тихо.

— Вигулялась погода.

— Вітер вгамувався. А як він бився під вікном. Як живий . . . От - от щось скаже. Так і думала — вістка якась буде.

— Оце вам і звістка. Не-діж-дуть чиєсь діти батька додому.

— Я глянула оце та й холодна — моя кров, думаю, загублена.

Колись отак було, ще малий мій був, пішли ми з Марком до проса, — не згадаю, празничок якийсь був, — і його взяли з собою. І як воно зачепило ніжкою косу? Глянуло і зів'яло . . .

Затиснула я йому пеленою, а кров так і виступила на сорочці, як бце на снігу — червоні ...

Гомоніло по селу сполохане лихо — і світ — не світ, і люди — як тіни.

ВАСИЛЬКО

— Бабусю, мені холодно.

— Ну, ближче до мене, клади сюди рученята.

— А чого мами так довго немає?

— Спи, вона прийде, моркви принесе солодкої та доброї.

— Якої доброї, дуже?

— А де мама візьме моркви?

— Надовбає на степу.

— Лопатою німецькою? То лопата моя, то я знайшов.

А-а... — лютував під вікном вітер, кидав ожеледь в шибки, ламав обмерзлі дерева.

— То війна йде?

— Ні. Спи бо мама не прийде.

— Тепер війни немає, — навечіре Василько бабусю. — уже фабрика не горить. То директор підпалив, я знаю... нащо, бабусю, підпалив? Щоб хліба не було?

Ніч важко просувалась до кінця.

Непритомно спав покинутий владою, охлялий виселок. Крізь шмаття чорних хмар полум'ям пробивався світанок. Коли дивитись у вікно, здавалось, горів весь світ.

Не тільки Василькова мати не вернула із степу.

Як море, розбурхався зливовий степ, страшний і всесильний. Вітер доносив далекий стогін, виривав шматки конання і кидав ним у темінь.

Вранці туманом сірим дихав степ. Мов прибоєм моря викинуті, вимоклі сині мерці лежали на гонах — кого де полішив останній подих тепла.

— Що ви хотіли, і качку хвиль заб'є, а то такий вітер з дощем. Та ще мороз, а таких обезсилілих.

— І з чого та сила візьметься? З тих буряків мерзлих, що надовбають?

— Як воно буває? Зранку сонце та тепло. Ще й казала своїй: «Одягнися тепліше». — Це вам ой-ой, уже Різдво недалеко, зима.

Василькові показала бабуся маму, як уже ховали.

— Поцілуй маму, Васильку.

— А чого?

— Так годиться.

— Бачиш, маму з степу привезли, — говорила йому якась жінка. Він не розумів, чого вона, чужа, до нього говорить. А очі в неї глибокі, темні.

Він уважно розглядав людей і не розумів, чому всі мовчать. Туливсь до бабусі та тихо питав — тепер і в нас і моркви не буде?

Мерзла земля загуркотіла в дошки.

— А на що то вони?... Так годиться?...

Щось обвалилось, хтось ахнув.

СИНІЙ СОН

Синь яка!

Синьо в небі, синьо в очах
від снігів глибоких, що їх не здо-
лать. На обрії догорало, наче
хто вина близнув гарячого, а і
палило вогнем тим.

Мороз чілко хапається і стис-
кає так, що скриплять суглоби.
Не чуєш на собі одягу, не від-
чуваєш, що рухаєшся. І коли
вибиваєшся з снаги — подол-
лує сон, теплий солодкий сон,
як ласка матері. Чи не таке са-
ме щастя? Воно прийшло, заби-
рає всього. Схиляєшся до нього,
віддаєшся йому довірливо-по-
кірно.

Чи не це щастя те, до якого
люд бреде нескінченним можем
і горем?

Смеркалося.

На землю впала тінь легка-
прозора, як ледяна синь. Капле
вечір на ледінь і пливе. А над
усім — ледяна синь.

У хаті солома, натрущена на
долівці пахне літом чебрецевим,
і тихо, як у полі. Замовило горе-
річ людську, не озветься їй зіт-
ханням. Порушиться хто, і ляч-
но стає — не вразити б болю.

Жовте світло падає на стіл,
блищить на маленькому личку,
як у ляльки з білого воску. Лич-
ко нерухоме, спокійне і немов
посміхається.

Може в тому їй щастя — що
заснути, забутись?

Чи сон, чи життя таке?

Коло столу сидить мати. Байду-
жа, не нарікає, не жаліється...
Ї очі нерухомі, а в них крига
синя — випила до дна, упилася
до нестяями.

— Кого доля жене заметами,
як хвиля скіпку б'є? — спитає
хто себе, та їй тільки.

А вона без кровинки в лиці,
без тепла в тілі, відколи і куди
іде? Санчата за собою, а в них
— частка її самої. Передихнути
стане — припаде, а гам — руче-
ннята зцилені їй уста в дві пе-
люстки складені, вони ще не
знають мови, а говорять за вся-
ку силу слів — донька!

Кусок хліба і тепла хата ...
то їй не забувала, що є ще лю-
ди, існує світ.

Тепер забула все.

А ранком по селу говорили —
іочувала жінка — дитину за-
мерзлу малу, від людей чомусь
ховала.

— Та чи вона не при собі —
три дні везла в санках?

— Молода ж така, бідна, у
місті десь на лікаря вчилася,

— Від фронту та від голоду ті-
кають люди ...

Падають люди, гублять людей,
а щастя з того всього — тільки
кінець невимовний, як синій
сон.

ХВАЛЯ ЖИТТЮ

Катерина підвелася. Поснідала, та й до роботи. Запливають очі каламуттю, скачуть в виду скалки, голову колишє так, що аж у вухах шумить.

Вітер зашарудить бур'яном - сухостоєм, крутне вихром по шляху та й припаде - прислухається, а в глибині неба, наче у шклянку хто вертить, падають скалки на срібло і тануть - тануть сонячно й млюсно. Й здається, що й вона тане—тільки теплінь та міріяди звуків годубих-себе не чує. Може, вона й не живе още, а тільки тане в сонячнім шумовинні.

Розбудить її вітер палким подихом в лицє і знову покотить хвилею аж до обрію, де- небо з землею злились і пливуть рікою.

Шляхом пройде гурт людей.
Куди йдуть?

Хто впряжений самотужки, купою діти в візку і за візком, хто й без торби.—Щасливці! Ім легше всіх.

В лицах блідість, в одягу гострий чад задимлених міст і

шахт, ще не вивітрений просторами степу і дощами.

По полю широкому теж люди.

За тінню своєю хилиться, а налягає — сам не даси собі ради, хто зарадити? Тільки власні руки й линилися до помочі.

В Катерини болять кості, в'янє серце, а душа не знemагає. В ній надія, як весна, паростками береться за життя. Вона й гору кам'яну вернула б, якби наїхлилась тою надією.

Чи не зійдуться ще до хати з безвісти сини?

Привітає їх теплом і втіхом мати. Розійдуться жалі за вітрами.

Спаде вітер, стихне жайворонок. Струменять хвілі голубі на обрії та, ніби, полощають людьми на шляху, по полю. А сонце хлюпає ласки з неба — пийте, знеможені лиця!

В усіх одна мати — рідна земля. Підіймуть її труженні руки — до сонця зведуть, закрасується зелом — яриною, заспівують ниви повним колосом хвалу життю.

1941 - 1942 рік, Україна.

I. ТИВЕРЕЦЬ

В ДОРОГУ

День погожий, чи метелиця
На незвіданіх полях,—
В невідому далеч стелиться
Безконечно - довгий шлях.

Бліск ховається під вілми,
Міцно стулені уста:
Вкрита тернами й надіями
Ця дорога непроста.

На відході словідаєся
У тяжких своїх гріхах ...
В спіжній безвісті ховається
Безкоечно - довгий шлях.

ПАВУТИНЯ

Наче павутину в повітрянім морі,
Носить доля щастя у лодському горі,

А зотліє серце в світ летить золою,
Сірою золою між мутною млю.

І моє з тобою щастя - павутина
В світ летить далекий, зіронько - дитино,

Де той шлях незнаний стелиться,
Урветься?
Скільки сили стане, скільки стане серця?

Від примар кривавих сліпнуть наші очі,
За журними днями йдуть сумній ночі ...

Щастя - павутина у гіркім роздолі
Полетіло ї зникло на чужому полі.

I. ТИВЕРЕЦЬ

СУМ

Так просто сумно, і нічого більше,
Нема ні жаху, ні тяжких страждань —
Спокійний сум думки мої колише
І ставить у майбутнім гостру грань.

Нема веселого й наївного кохання,
І в мрійніх небі — моргунів зірок...
Лиш чутъ щодня від вечора й до рання
Часу холодний монотонний крок.

Лиш чуги сміх надуманий, нещирій,
І видно бліск підроблених очей,—
Уста з - під фарби білі зуби шкірять,
І так на серці нудно й боляче.

Так пусто скрізь! Іде луна далеко
Від слів твоїх у пустоті німій,
І б'є по серцю, як тростинним стеком,
Тебе ж самого сумом голос твій.

Так просто сумно, і нічого більше,
Нема ні жаху, ні тяжких страждань —
Спокійний сум мої думки колише
І ставить у майбутнім гостру грань.

Мих. СИТНИК

НАД РОССНЮ

Полоще місяць золотаві коси
Під колесом столітнього млина.
Іде русалка берегами Росі,
Сумна.

Сивобородий мельник ій назустріч
Виносить зілля: «Гей, мерцій сюди!
Візьми потри і поклади на люстро,
Ходи!

Як прийде він, — до дна хай вип'є, слухай.
Побачиш, буде він навіки твій».
Упали сльози у щербатий кухоль
Іа вій.

І ворожбит іщез. Знялася пісня
Й заплуталася у густій траві.
В її руках тремтячих кухоль тріснув:
«Це він!»

Розлитий трунок заблищав, як смуток,
А він зненацька тихо підійшов...
Буда сильніша втрое за отруту —
Любов.

Леонід ПОЛТАВА

з циклу «Люди»

СТРІЛОЧНИК

Пролітають вікна і платформи,
Прорізаючи густі сніги.
У старій потертій уніформі
Стрілочник стрічає потяги.
На глухім роз'їзді, на далекім,
Позабутім Богом і людьми,
Він стоїть, самотній, мов смерека,
В заметлі лютої зими.
Стрілочнику! Не печалься, друже,
Що летить за потягами час:
Для життя такий ти не байдужий,
Як і кожний у житті із нас.
Зводь стрілки, скеровуй рейок строфи
І на рейки кинуте життя,
Бо в огні страшної катастрофи
Нам уже не буде вороття.
Стрілочнику! чорними руками,
Серцем, не привітаним людьми,
Тут лиш ти керуєш потягами
Крізь віхолу лютої зими.
Не печалься, друже, не сумнішай,
Що зникають потяги в імлі, —
Ти в житті направду потрібніший,
Ніж багато з більших на землі.

КОМИНЯР

Йде, неначе з Африки прибулець,
З під небес, які не знають хмар,
Богатими ущелинами вулиць
Чорнолікий, довгий коминяр.
Зупинився не один прохожий,

Хоч і мусів бігти б, а не йти.
«Може він і справді допоможе
Хоч маленьке щастя віднайти?»
Може й допоможе. Він не знає.
Тільки знає свій щоденний шлях:
Пів життя на вулицях минає,
Пів життя минає на дахах.
Ще мадим пішов у світ із дому,
І дорогу в білене село,
Ту дорогу, людям невідому,
Сажею навіки замело.
І самі думки приходять часто,
Хоч ніколи їх не викликав,
Що своє він, коминярське щастя,
Кожному б зустрічному віддав.

ГРОБОКОП

По зеленім цвінтари щоденно
Гробокоп з лопатою іде.
Прийде і приміряє, й буденю
Між квітками мірку розкладе.
М'яко влипне в чорнозем лопата,
В тіплу, й вогку піде глибину...
Хтось перейде у високу хату,
Кинувши низесеньку земну.
Та не знає гробокоп, не знає,
Чи ось тут — останнє каяття,
Чи людей він звідсі виряджає
У не пережите ще життя:
Але сам, похилений, потертий,
Ставлячи усе нові хрести,
Хоче він скоріше хоч до смерти,
Хоч, нарешті, до життя дійти.

Ю. КОСАЧ

Загибіль Тіри

драматична поема.

Оселя генуезького різьбара Фальконе, що живе тут на по-
бережжях Таврії в громаді колочітів — венеційців і генуєців.

Робітня Фальконе виходить вікнами й терасою на море —
а над морем присмерк.

Діється в 1453 році, напередодні вторгнення в Тавриду
турецького війська, що зайнляло вже Константинополь.

Спадає вечір мідяно й зловісно
на башти й пристані. Принишкла Тіра,
коштовна чаша побереж таврійських,
що знала досі тільки пісні й ніч,
шалену ніч корсарської гостини:
тимпанів брязк і рокіт жоломіг,
коли то венеційські галліони
й тартани генуезькі, повні злотом вщерьтъ,
в причалі цьому, в сонячній затоці
свій якір кидали важкий.

Нехай

доріг не вказують вже морцям башти!
Тут мор ітиша, сливє смртний час,
і вже ні Тіра, вже ні Горгінея
не розцвітуть на мрецькому довкіллі,
мов ваза з квітами, немов килим осель.

ФАЛЬКОНЕ (запопадливо кус в камені)

Скупар я, скнара в творчім божевіллі . . .
ні, недаремно мудрий Чімбуає
мене учив, усе забути в світі,
на прою із демоном краси повставши.

Одно лиші знати — міру, міри гру,
пропорцій чудо — тайну ремесла,
відхилену нам Богом необачно,
на те, щоб ми, творінням одержимі,
її розкрили до кінця, нехай і проти
Творця найвищого — Він щастя нам
ніколи, людям, не дає, а лише скривки,
скривки Його сліпучі, наче зорі,
покине ѹноді на пагорбах високих.

Я зінав, що тут, де майстри із Мілета
кували лик прекрасний Афродити,
одвічної, як Жизнь, як втілення безсмертя,
в Боспорськім царстві, що цвіло,
мов келих многогранний, на взбережжя
пінистої Евксину кітловини, тут
судилося нам найти отчизну другу.
Не шпаги прості — це шляхи веселі
венецьких морців на моря лягли
і сторони далекі поєднали
з затокою лазурних берегів, і дзвін
на передмістях Кафи і Боспоро
дзвонив на ангелюс нам, як і там,
із кампаніллі Марка. Мудрість ми
адрійської столиці принесли сюди,
і Понт став морем нашим, і вогні
цих берегів привітливі, як далі,
що кликали нас хижо іх скоряти
і несли їм в суворі ці пустелі
бадьюрій гуд божественої мови
Овідія і Данте.

Щож, либонь і так —
цей лук сторіччів зведено. Пропащо
добра минулась творчості й натхнень.
Даремно бився й я, щоб в камені оцьому
навіки залишити дух і душу
моєго неспокою і вагання? ..

О, чорний орле, орле припонтійський,
ти не дарма ширяв тоді, крилатий,
і хижо дряпав паулярями, квилив;
ти, орле, зінав мій день заглади,
ти визорив в просторах гніву день,
що впали мусів на оці оселі ...

ЮНАК - УЧЕНЬ (*вбігає, стривожений*).

Учителю, в натхненному безглузді
ти все ще при станку. О, необачний,
ти все ще ходиш, мов сновида,
немов замріяний сліпець? Тебе
оця недобра легкодухість важко
каратиме в свій час. Отямся!..

ФАЛЬКОНЕ Я знаю — знаю і без тебе: турки
зайняли Царгород. Святу Софію
обернено в мечет, а Пантократор
(Господь речей усіх, тварин, людей)
дододу впав, немов кумир поганий —
невірних Бог, пророк жорстоких
у Візантії володіє ...

УЧЕНЬ

Пробі, пробі!

У час такий різьбою ще займатись.
Фелюки з яничарами гливати,
вже Копта в полум'ї кулається, у крові
стара Пантікасея, з Адігії
збігці були і далі подались.
На сполох б'уть усюди, хто живе,
ладнue повози, спасати лиш життя,
коли коштовностей спасти несила.
Збігцями всі шляхи поїняться...

ФАЛЬКОНЕ Куди ж прямуєте, нещасні волелюбці?

УЧЕНЬ Відріzano дороги нам у море —
всі судна спалено, нехай хоч в руки
невірним флот Тавриди не спаде. —
Берімось ми на північ в степ,
на Бористен — в Сарматію; в Льолею,
у город Левів... З нами йди...

ФАЛЬКОНЕ І не в гадці.

УЧЕНЬ Ти тут залишишся?

ФАЛЬКОНЕ Куди іти мені? Покинути Тіру,
цей берег, що моїм одвіку
я звати звик? Іті вигнання,
під зорями чужими, десь у ласці
не жити — нідіти бездомним псом?

ЧЕРНЕЦЬ (що підслуховував, підходить ближче)

І я гадаю так. Куди втікати?
На те, щоб бути десь в поневірянні
рабом' улягливим? Фальконе,
я славлю постанову щиру; тут,
де дім твій і станок, естанься!

ЮНАК Щоб бути ревде — не рабом,
а найнікчемнішим підніжком для невірних,
щоб бачити, як в рідній стороні
лютує ворог, як погорду й глум
випльовує своїм харцизьким ротом?

ФАЛЬКОНЕ Мистець на метушню химерну
нє дивиться — його завдання
красу леліяти святу у серці й чині. —
Не той щасливий, хто батьківський ґрунт
в тваринному жаху покине
і піде в світ наосліп. О, злидар!
він буде в світі без отчизни неба.

ЮНАК Нам кожне небо стане за своє,
коли лиш вольне буде. Втім,
ішовши в чужину, прокляття ворогам
і помсти мрію і жагу відплати
і гасло боротьби ми понесем, —

ФАЛЬКОНЕ Несіть
собі. А я зістанусь тут. Не ждіть
од мене, щоб кував мечі я вам, о —
є ковалі на це — а я лелію,
як і леліяв, лиш красу.

ЮНАК Твоя
дитяча логіка наївна, майстре.
Яка краса за варварів можлива?

ФАЛЬКОНЕ Немає логіки заліznішої, друже,

ЧЕРНЕЦЬ Немає правди в світі понад ту,
ніж логіка землі батьківської.
що виплекана предками і ґрунтом.

ЮНАК Шкодую вас. Іду, проте, прийду,
е прийду,
надуматись ще час — спішися, майстре.

(Побіг).

ЧЕРНЕЦЬ Покотяться, неначе сніговал,
сновиди кволі, юрби і фургони,
дороги загатять — химерна примха,
неваже спинити думають собою
похід історії? Такий бо вже закон:
єства і люди, царства і суспільства
переживають вік свою весну, і літо,
і осінь, і загин. Новому місце,
бо не загибіль, а обнова
рядить життям.

ФАЛЬКОНЕ
у здвизі варварів?

Обнову ти побачив

ЧЕРНЕЦЬ І ми такими
були за молодості нашої. Пора
згадати нам, що ми вікі в дванадцять
прожили пансько.

ФАЛЬКОНЕ Часу ми не знаємо,
мистці. Лиш відпадають оболони
нікчемних тіл, а дух усе той сам
продовжує в нескінчених одмінах
розумний твір.

ЧЕРНЕЦЬ Що різьбиши ти?

ФАЛЬКОНЕ Для нашого собору образ Деіуса,
по грекьки званого -Креатор всіх і всього . . .

ЧЕРНЕЦЬ Чому съ нѣ владне чоло.

ФАЛЬКОНЕ Осяяне любов'ю.

ЧЕРЕЦЬ Вигідних Бог....
Собі на злагоду й любов дозволить.
Єсть інший Бог — з Євангелієм убогих,
пригнічених рабів, володар злідарів,
що будуть теж володарями.

ФАЛЬКОНЕ Дивно
від тебе, черче, слухати таке.
Який твій чин? Яке павчання?

ЧЕРНЕЦЬ Тобі могло б допасті до вподоби,
коли б ти знизитись схотів і став
поміж людьми. А ти ширяєш.
Згадай мене — отчизна і мистецтво —
слова безкрилі, раз нема людей
і гасел їхніх...

ФАЛЬКОНЕ Я зрозумів таке:
ти тут лишаєшся, щоб інших научати?

ЧЕРНЕЦЬ Не тільки вчити — вести і боротись.
Не лиши боротися, — таки перемогти.
Це відпадь все, — що йде у світ-за-очі.
Народ лишається убогий і гнівний.
Він змінить пана — доброго чи злого,
байдуже — мусить жити він
і в боротьбі здобути горде право
свободи рівних . . .

ФАЛЬКОНЕ Ти, немов Савмон,
що підіймав рабів в Боспорськім царстві.

ЧЕРНЕЦЬ Мандрують вічні гасла. Нині тут,
а завтра деесь далеко, може,
ті гасла на знаменах полум'яних
кричатимуть. Фальконе, майстре,
коли лишаєшся, то я прошу тебе,
не залишай в душі ти ваготи,
що душу не крилить — зі мною
готуйся стрінути інакший світ.

ФАЛЬКОНЕ Коли б і був трибуном я народним,
чи хоч учителем на майданах, і то б
я не прийняв твоєї віри. Я — любов,
а не ненависть вірою обрав. А ворог
мій той, хто зважитьсяувесь народ мій,
усю батьківщину в полон узяти,
в отої страшніший ще за смерть полон,
отої, що душі кришить і ламає,

ЧЕРНЕЦЬ Чого ж лишаєшся?.. Твоя Химера
лю보ю і красою воювати — квола мрія,
ти не потрапиш відстояти ані дня
одного темного, ні близніх, ані, навіть,
себе самого . . .

ФАЛЬКОНЕ

Що ж краса ї у тому,
щоб гордо ї вольно умирати в себе,
на цих румовищах своїх дерзань і слави,
щоб ждати смерти не в утечі,
а віч - у - вічі, щоб красі, як все,
служити аж до скону. Живши гарно,
умерти гордо хочу я...

ЧЕРНЕЦЬ

Тоді моя
була даремна мова. Ти душі
хисткої не потрапиш обновити.
Таким запевно гамірливим,
бо вколисуеш пильність мріями чудними.

ФАЛЬКОНЕ

Я не потраплю в зустрічі двох сил
кресати третю — із руїн руїну
викликувати так, як ти, страшнішу,
бо душі заражати мором ...

ЧЕРНЕЦЬ

Стій!
Співає хто оце?

ФАЛЬКОНЕ

Останні
із роду генуезького в Боспоро — слухай!

(Чутно пісню в сусідстві)

Ох, яка весна чарівна
Щоб лиш все життя будила,
Смерть — весна пора трійства,
Бо весна — пора кохання.

ФЕДЕРІГО (патрицій з Тіри — входить
з двома кубками у руках).

Вітай, божественний Фальконе, бачу,
що до остатку вірний ти собі. Так щож,
хвалю цю вірність. Чом, проте,
не йдеши до нас — банкетних друзів?
У забутті, у шалі й божевіллі
стрічати хочуть перелом поліття.
Зібралися всі — жінки, мужі, старі,
уквітчані, із мушель п'ють вино,
із піснею, з музикою, а трунком
упитись хочуть, щоб життя, мов сон,

мов світ блакитний мрій, здавалось.
Одні п'яніють легко, інші ж знов
наприкінці останній кубок п'ють,
оцей, з цикутою — запивши ним
кінець життя — спокійно умирають,
не знаючи нічого більше — ні ганьби,
ні мук неволі . . . Ось тобі
також два кубки шле громада,
що смертний свій бенкет тепер
святкує. Тут — вино Фалернське
бува, не нагадає ще раз першу
отчизну нашу, Ляціум старий, . . .
а другий кубок, з трунком чорним смерти,
що нам у дар дає його отчизна друга.

ЧЕРНЕЦЬ Ти п'єш котрий?

ФЕДЕРІГО Звичайно, перший,
такі, як я, не легко віддають
життя промінний дар. Я жив
і житиму чарівно, повно й світло;
той дурень, хто зрікається життя.
Хіба, зоставіссіть і закон прийнявши
новий і варварський, я перестану
собою бути? О, душа гнучка моя
в потребі згодиться і звикне
і до постави гордої твоєї й, навіть,
до уклону-підлого раба . . .

А ти, Фальконе,
який ти трунок п'єш? Скажи?

ФАЛЬКОНЕ Звичайно, тільки перший, як і ти;
люблю я Жизнь, її бліскучий мерехт,
і мудрий посміх, і страждання вщерь.
Люблю, хоч не скажу, як ти, поправді,
що можу ув'язнити духа. Він бо
у мене не гнучкий, як в тебе.

(*Федеріго відходить*)

ЧЕРНЕЦЬ Проте, й боюсь за тебе. Важко
буде таким білоодеждним, наче жрець,
прожити тут й (*сміється*) відстоювати мрію.
Такі, як ти, тут будуть небезпечні;
оцей, що вже пішов, продастися всюди,

повз нього всяк пройде і купить,
бо він — крамар. А крамарі потрібні світу.
Ти ж за крамаря не станеш, а у інших
посіш сумнів, зніши ти людей,
що будуть прагнути служити кволим мріям,
а їх не треба тут — не мудrosti
довершеної треба — вірности сліпої,
сліпої черви, що вкусити може,
юрби сліпої, що умре стіпою, і вогню
отого, що живеш ти ним вовік
не перезорить через будні . . .

ЮНАК (*вбігає*) Гей, Фальконе,
ти ще вагаєшся? Ми вже йдемо.

Бо

виходять всі патриції, юнацтво,
усе, що сміле й битне звідси йде.
Наш шлях тривоги й заграв, може,
нас перестрінуть на шляху в Льолею
та мусимо ми винести наш знак
святої волі. Кажуть, там, в сосновах,
збирається лицарство — козаками
невірні зруть їх. Знаю я — вони
війну священну розпочнуть за нас,
за нашу Таврію, за Понт, за віру . . .

ФАЛЬКОНЕ Іди, мій друже, хай вогонь
отої святій не гасне у тобі. Лиши
мене самого.

ЮНАК Знай: мистці потрібні
нам будуть . . .

ФАЛЬКОНЕ Не такі, як я.
Покинь мене в моїй оселі.

ЮНАК Вона згорить в пожежі.

ФАЛЬКОНЕ З нею
і я згорю. І, линучи тоді,
мов вогненосний птах, душа моя
радітиме, що вірною зісталась.
Коли б то ти, мій учень, в чужині
зумів хоч не з'ятьти швидко
мого вчення для майстрів молодих . . .

ЮНАК Забути треба про мисте цтво, майстре,
в руці оцій того лише бажай,
некай яскріє лезо — і невгнуте
некай, як гасло розгин ає ніч,
як гасло помсти . . .

ФАЛЬКОНЕ (*п'є отруту з келиха, який підмінив йому чернець*)
Іди здоров.

Я трунок цей — ралець виноградарів —
на щастя п'ю тобі, на щастя всіх,
хто мріє в вічнім непокою
найти душі бунтарської спокій. — Іди!
Іди, юначе, і не гайся, може, там
руки твоєї й серця вогняного
ще потрібують . . .

(Юнак іде)

Черче, глянь,
яка велична заграва над морем!
Упала тьмя на ніч. І буруни горять,
мов крові напились, мов рубінове
од сліз кривавих море спалахнуло,
і тільки чайки крильми хвилі б'ють,
як духи, б'ють крилом цей вал,
що вже рокоче, котиться до нас.

А там,
гляди — мов лебеді, фелюки і галери
ідуть до порту — темен, темен шлях
навали вражої, проте його осяє,
його осяє шабля янічара.

Друже,
люби цей мент, коли в хаос стихій
стрілою думка ви'ється і тримтить
їй шлях — дорога зір, все виш і ввиш
її стихія — льот, вона не знає смерти
у кристалічності просторів без кінця.
Цей кубок випивши до дна, некай у море
в клубовище стихій іде, і прірва хай
його прийме. О, бийся, дуже море,
бо що тобі страхіття смерті й битв,
бо що тобі одвічний змаг сует.
Минуть роки, поліття і сторіччя
мине й пристрастей цих шал, що нині

ми ними повні — ти ж, о Жизнь,
прекрасна Жизнь, буя тимеш тут пишно,
і сонце цих осель засяє ще ясніше,
і квіти зацвітуть яскравіше, і лик
людини вольної і гордої, мов з бронзі
заблісне вирізблений. І любов любити
учитиме учитель між людьми.
(падає)

ФЕДЕРІГО (*входить, тихчується*)

Учителю, з усіх немудрих
лиш я один. Бо смертний кубок
усіми випито до дна...
(побачив Фальконе на долівці)

Невже і ти? . . .
Скажи — невже він не живе?
Проте,
цінив його я вище.

ЧЕРНЕЦЬ Він умер,
не знаючи, що трунок цей за всіх
і задля щастя свого випив.

ФЕДЕРИГО Ти
йому, це ти йому в ралець
дю чорну смерть подав? . .

ЧЕРНЕЦЬ А що
тобі до того? Знай одно — ця смерть
йому за визволення править.

(З'являються яничари. Один із них випускає стрілу. Чернець падає підкошений. Федеріго спинився в уклоні).

Петро КІЗКО

В ПОЛОНІ

*Вже й проклясти не вміємо. Уста
закам'яніли.*

*Душа - руїна тліє у диху.
Нам навіть сонце стало за пітьму
І за пустелю чорну і скривавлену світ
білий.*

*Друг друга не взнає. Обличчя голод і утома
Зробили жовтими, як жовтий віск.
В очах погас ще учорашній блиск,
Лише слізоза трептить — свідок журби
за рідним домом.*

*Ідуть колони. Сірі, як осіння мряка сіра.
Ледь - ледь волочим ноги по стерні.
І ось вчувається чийсь крик мені
І дрож біжить по стомленій і захоломій
шкірі . . .*

*Я чую крик: — Синочки рідні! Діти
соколині! . . .*

*О, чорний світ, пустко навісна!
Я бачу — руки простяга вона,
В кохтині сірі магти наша, мати з України.
Біжти услід за бранцями, що йдуть
на гибелъ-страту.
В руці маленький вузлик. — Ну, візьміть!
Сама ж не бачить світу за слізьми,
Не знаючи, як вузлик той до бранців
передати.*

*Кругом колон дозорці йдуть з байдужими
очима.*

*Іх не зворушать страдних голоси.
Цілуй Ім ноги, Господом проси! —
Не пустять. Душі в них, як камінь, дикі
невмолимі,
Та ми не в силі Іх, кривавих, проклясти
вже навіть.*

---

*В дощах заклякли, в жряках і вітрах.
Волочим ноги пухлі по степах,
Ночажи темніхи почусем на гнилій отаві...
А де ж поділась ти, мандрівна, тиха
наша мамо,
В старій кохтині, з вузликом в руках?
Ой сповістив мені зловіщий птах,
Що матінка моя лежить під білими снігами.
Та матінка, що йшла услід за бранцями -
синами ...*

1946

Рікарда Гук

СПОГАД

*Березою я молодою
Росла на горі у прадавні дні,
І місяць блідою рукою
Волос зелений чесав мені.
Над прірвою стац я хилила,
Вітер висот мене колихав,
Танцюючі хмари ловила
В сіті гілля для минущих забав.
В серці моєму мовчали
Блаженства і болю всі голоси,
Шуміла, блякла, буяла,
В тінях моїх дрімали часи.*

Переклав з нім. М. Орест.

Б. КРУПНИЦЬКИЙ

Нова реляція про Мазепу з 1707 р.

Реферуємо тут цінну працю шведського дослідника, Карла — Густава Гільдебранда, що з'явилася в 1935 р. в *Karolinska Förbundets Arsbok* під назвою «Одна реляція про Мазепу з 1707 р.»¹⁾ Авторові пощастило знайти в шведськім державнім архіві (*kanslipresidentens arkiv*) в додаток до листа Станислава Лещинського до шведського канцлера графа Піпера з 3. червня 1707 р.²⁾ Його «*protomoria*», в якім латинською мовою³⁾ переказуються відомості старости винницького про свої зносини з Мазепою. Ці відомості переслано було до Станислава кур'єром з Кам'янецької фортеці, який виїхав 14 травня, а прибув до Станислава 2. червня.

Цей меморіал має такий

1) Karl-Gustaf Hildebrand, En Relation om Mazepa våren 1707, Karol. Förb. Arsbok 1935, ст. 157—166.

2) Всі дати — припускаємо — по дано за новим стилем.

3) Гільдебранд подає в шведськім перекладі.

зміст: як тільки вищезгаданий винницький староста дізнався, що козацький «generalissimus» Мазепа прибув до царя, зараз же післав до нього — Мазепи в Жовкову одну духовну особу, щоб розвідатися про його заміри, чи він твердо тримається своєї старої пропозиції королю Станиславові про признання його законної влади і підкорення йому цілої України. Бо цей винницький староста вже раніше був посвячений в усі ці Мазепині пропозиції. Мазепа, дізнавшись про прибуття до Жовкови вищезгаданої духовної особи, яка йому й раніше була добре відома, зараз же прийняв її у себе. Після взаємного заприсягнення (духовна особа виступала тут як репрезентант винницького старости) про дотримання таємниці і заведення кореспонденції через Кам'янець, Мазепа наказав йому подати королю Станиславу через вищезгаданого старосту такі відомості:

1. Якщо король дастъ йому

запоруку, що його (Мазепині) бажання будуть ухвалені, то він і зараз готовий свято підтвердити те, про що він уже раніше повідомляв короля, себі про свій замір підкермувати йому цілу Україну і Запоріжжя на певних умовах, які вийшли б на добре для забезпечення та чести його, гетьмана, поруч із забезпеченням для козаків.

2. Московська військова рада доручила йому — Мазепі зібрати значну армію («*Semiducenta*», 150.000 козаків?) та повести її в Червону Русь, щоб тамошніх русинів підбурити до повстання проти польської влади. Для того мусить якнайскорше бути післаний передовий відділ у 30.000 або 40.000 вибраних козаків. Мазепа погодився і вже вислав наперед своєго племінника Войнаровського з 30.000 козаків. Але за добру поставу і вірність Войнаровського супроти Станислава він, Мазепа, ручиться, як за самого себе, додаючи до цього, що як тільки король Станислав буде готовий до акції проти москалів у Польщі, він — Мазепа — вишле безпосередньо до нього посла з запевненням про свою підлеглість і послух. Тоді вони самі почнуть робити те, що має бути зроблене. Його не спинить наявність навколо його особи 10.000 москалів. Він

запевняє, що ці москалі будуть знищені за одну ніч, як тільки настане слушний час.

3. Заміром царя є уникати головної баталії з шведською армією і нападати на окремі шведські відділи. Головні царські сили мають бути сконцентровані біля Любліну з огляду на польський сойм у цім місті.

4. Кандидатами царя на польський престол є: першим — литовський гетьман Вишневецький, другим — коронний маршал Денгоф, третім — великий коронний гетьман — Сенявський.

5. Він, Мазепа, остерігає, що би шведські війська не користалися провіянтом, який залишають москалі в Польщі, бо він є отруєний.

6. Він, Мазепа, вимагає від короля Станислава якнайскорше якоїсь певної відповіді на свої пропозиції.

Як виходить з дуже влучних коментарів Гільдебранда, ця духовна особа, яку було послано до Мазепи, була ніким іншим, як езуїтом Томасом Заленським. Але в «*прометопії*» він фігурує не як головний посередник між Станиславом і Мазепою, як це до цього часу приймалося, але як другорядний персонаж, що тільки виконує накази вищено названого старости. Саме в роках 1706 — 1707 Заленський був ректором езуїтської колегії у

Винниці, отже, зв'язок його з старостою зовсім не виглядає нереальним. Також і цього старосту у Винниці вдається ідентифікувати. Ним був з 1693р. *Kasimir Ignatius Leszczynski*, що пізніше став каштеляном у Львові. Він належав до того ж гербу Лещинських, що й король Станіслав, але його родинна лінія мала тільки в давнині спільніх предків із Станіславом. Важливішим для нас є те, що він мав дві кровні сестри, з яких одна, Вікторія, одружена була з київським воєводою Йозефом Потоцьким, а друга, Теофіла, з воєводою краківським Янушем Вишневецьким. Його споріднення з двома міродайними в Польщі магнатськими родинами робило справу переговорів з Мазепою свого роду фамілійною аферою, тим більше, що мати князя Вишневецького, в другім подружжі княгиня Дольська, була важливою осoboю в стосунках з Мазепою.¹⁾

Реальності самого «*promemoria*» і важливості поданих в ньому відомостей не можна заперечити. Правда, дещо виглядає тут сумнівним. Занадто високі цифри кількості кошацького війська, що мало стояти до розпорядимости союзників, Карла XII і Станіслава, на випадок активного виступу України, твердження про отру-

ення провіянту москалями, яке, здається, з других джерел не дається потвердити, похвальба Мазепи, що 10.000 москалів можуть бути знищенні за одну ніч, та інше подібне — все це говорить скоріше про дуже вільну передачу (а почасти й конструкцію) з боку старости винницького чи Станіслава, щоб зaimпонувати шведському королеві близькими перспективами союзу з Мазепою.

Але деякі відомості мусіли бути для шведського короля дуже важливими, особливо вказівка на замір царя уникати головної баталії з шведською армією і нападати на окремі шведські відділи.

Також і дати меморіялу стоять у згоді з іншими відомостями. Його було складено між 2. і 3. червня (приймаємо нов. ст.) на підставі відомостей винницького старости з першої половини травня (н. ст.). Відомо, що Мазепа з'явився в Жовкові, куди приїхав за нього патер Заленський, десь в кінці березня або в квітні (ст. ст.). Вже 20. квітня за ст. ст. (себто 2. травня за нов. ст.) відбулася у Жовкові військова нарада, про яку згадує «*promemoria*». ¹⁾ Отже, було досить часу, щоб згідно з датами меморіялу повідомити

1) Костомаров, *Мазепа и мазепинцы*, С. Петербург, 1905, т. XVI, ст. 558.

1) Hildebrand, 161–163.

про всі ці речі старосту і Станислава.

Існують також інші джерела, які дещо з оповідання меморіялу підтверджують. Особливо це стосується основної мети меморіялу, а саме двох пропозицій Мазепи, які, хоч і кондіціонального характеру (виконання певних умов) і висловлено їхскорше натяками, все ж таки мають в собі обіцянку гетьмана при певних умовах допомогти союзникам козацьким військом в Польщі та підняття повстання на Україні.

Обидва пункти є також і в історії Нордберга, як відомо, свідка подій, який каже, що Мазепа післав гінця або послав до Станислава з листом, в якім висловлював бажання стати на бік польського короля, коли йому буде забезпечена допомога з боку шведів. Він, Мазепа, легко знищити (*«wollte er leicht um den Hals bringen»*) 6–7 тис. москалів, що знаходяться в його краю. Але шведський король поставився до пропозиції Мазепи неприхильно: він не бажав, щоб Мазепа грав якусь ролю у визволенні Польщі від москалів, що обсадили її під час перебування шведів у Саксонії. Мазепа мусів дбати надалі про акцію у власній країні для звільнення її від москалів. Тому і відповідь Станислава на пропозицію Мазепи була нерішучою: чекати, аж доки буде сказано, коли треба вирушати.¹⁾

Цікаво, що чисельність російського гарнізону в столиці Мазепи визначено у Нордберга на 6–7 тис., отже, значно скромніше, ніж у меморіялі (10.000). Важливішою є друга різниця: в меморіалі Мазепа вимагає асекурації від Станислава, у Нордберга український гетьман ставить умовою переходу на бік польського короля асекурацію Карла XII (*«wenn er (Mazepa) nur von des Königs in Schweden Beystand und Hilfe versichert wäre»*)²⁾ — думка, яка, безперечно, більш відповідає реальним обставинам.

Звертаємо також увагу на те, що у Нордберга оповідання про позиції Мазепи вміщено під жовтнем 1707 р. Це значне пересунення терміну аж на осінь можна пояснити або в той спосіб, що тут маємо до діла з другою, пізнішою пропозицією подібного характеру, як у меморіялі, або, що є більш правдоподібним, з тією ж самою пропозицією, але яка пізніше дійшла до шведів. В такім випадку треба припустити, що Нордберг

1) Nordberg, Leben Karl des Zwölften Königs in Schweden 174–6 II, 43–44.

2) Nordberg, ibid. 43–44.

взяв за дату скоріше момент, коли пропозиції Мазепи стали відомими в шведськім лягері. Шведи не могли так скоро дізнатися про бажання і пропозиції гетьмана. Вже трудність сполучення (через Кам'янець і різні інстанції) говорить проти цього. Заленський був наприкінці квітня у Мазепи; кур'єр старости опустив Кам'янець 14 травня (н. ст.). Аж після того було послано меморіял до графа Піпера.

Важко сказати, що лежало в основі акції Мазепи. Що така акція була, про це говорять, як бачимо, обидва джерела: і меморіял Станислава і оповідання свідка Нордберга.

За свідченням Орлика Заленський виїхав з безпосереднім дорученням Мазепи в Саксонію, щоб довідатись, коли шведські війська почнуть похід. А результати розмов Заленського з гетьманом передано було Станиславові, як відомо, через окремого кур'єра винницького старости. Мож-

ливо, що пропозиції гетьмана були тільки пробним бальном, і в першу чергу подавалися для того, щоб лішче дізнатися про наміри тих людей (передовсім, Карла XII), від яких тоді — як здавалося — залежала доля Східної Європи.

Одного не можна заперечити. З українського боку було взято до уваги можливість зв'язку України з Польщею. Недаремно ж улітку 1707 р. в Києві під час перебування там Мазепи збиралася старшина в домах Ломиковського й Апостола і таємно обговорювала артикули Гадяцького пакту між Українбою і Польщею 1658 р., очевидно, в перспективі на майбутнє. Федерація між Польщею, Литвою та Україною, як третім самостійним членом спільноти держави, безперечно, була тоді предметом дискусії¹⁾.

¹⁾ B. Krupnyckyj, Hetman Mazepa und seine Zeit, Leipzig, 1942, 176.

Гр. ШЕВЧУК

Повість про нового Українця

(Гліб Східний. Аркадій Ярош. Повість. Накладом Українського видавництва в Бельгії. К. Мулькевич — Малін, 1946).

I.

Один з героїв автора каже: «В центрі літературного твору була, є і буде — людина, і знову питання — чи після Шекспіра, Байрона, Гете, Руссо — спеціально вибираю даліших один від одного політичними поглядаами, світоглядом письменників — чи після них, тобто вже у наших часах, людина, чуете, ЛЮДИНА змієрила, збідніла на почуття, чи ж від того часу життя позбавлене конфліктів. Ще далі. Чи можна думками, знаками оклику, трикрапками і тому подібними розділовими знаками, які є квінтесценцією творів найсучасніших із сучасних письменників, замінити глибину думки, глибину пристрасті...»

Відповідно в центрі своєї повісті Гліб Східний ставить людей і людінну. І — треба сказати — молодий автор уміє побачити людину. На сторінках розмірно невеликої (186 стор.) повісті — ціле море людських типів; але виведені особи не забуваються, ми їх пам'ятаємо всіх разом і кожного зокрема. Всі разом вони творять колективний образ великого західноукраїнського міста (імовірно — Львова) під час німецької окупації. У центрі уваги — робітники й інже-

нери автоворобні: залюблений у своїй праці, щасливий, сім'янин робітник Дунда, робітник Шульга з його розбитим родинним життям, випадковець — робітник Підлісний, випадковець — інженер Кисиль, директор виробні Норич.

Другим пляном проходять герої — представники інших суспільних прошарків: подружжя професора Степана, ідеалічна пара, віддані науці і українським людям Филимон і Бавкіда; українці, що намагаються використати на добро свого народу можливості легальної праці за німців — голова комітету інженерів Зайка, керівник військової управи; письменник Віктор Бай; знищений горем — утратою сина на чужих фронтах чужої війни селянин Гордій Лелюх; нарешті, шумовиння воєнного часу, люди, що вирішили користатися з сьогоднішнього дня, добре пожити, поки можна, — бонвіван Орест («Ми народ темний, нам аби гроші»), директор клубу інженерів, Вікторія з її половуванням на добре влаштованого чоловіка. Зовсім на віддалі, невиразно — загадковими силуетами показуються зрідка діячі українського запілля — молодий Саган, що його вішають німці, бійці УПА...

Кожний з персонажів скопієний

кількома рисочками, але виразно, опукло, кожний лишається образом у свідомості читача. Це — незаперечний успіх автора, і його завдачує письменник, можна думати, сколі новел і оповідання, яку він пройшов перше, ніж узятися за більший і складніший мистецький твір. Ця школа, однак, не могла стати в пригоді при творенні вже не епізодичного й другорядного, а центрально-го образу повісті, образу її наскрізного героя, чиїм ім'ям і названий увесь твір, — інженера Аркадія Яроша. Можна з певністю твердити, що ввесь твір написано заради цього образу, що всі інші персонажі — тільки тло для нього. Аркадій мав бути новим українським героєм, новою українською людиною, ввесь твір — повістю про нового українця. Чи вдався ж образ авторові?

Ярош — селяк, і його тема — це тема завоювання міста вихідцем з українського села, тема нового, гармонійного сполучення сільського з міським в українській людині. Ярош каже: «Я люблю місто, я тепер уже й жити без нього не можу. Тільки я приніс із села любов іншу, свою». Ярош не бере місто як давність, він приймає місто як матеріал для сприяння й перетворення. Для нього місто — не буденщина, а високе досягнення людської думки й праці, але досягнення, яке вимагає не ахання й захвату, а господарського підходу, господарської уваги й дбайливості. Місто, мусить бути на послугах української людини.

Ярош — селяк і господар. Господарем він приходить і в місто. Уже студентом він уміє зберегти себе і протиставити себе світові. Він завжди лишається самим собою. Йому радять по «міському» «обтертися». «Обтиратися»? — Ні. Він надто здоровий і цілісний, щоб «обтиратися» й пристосуватися. Дарма, що виглядає ліриком, він жилавий. Життя він не боїться, — він же хазяїн життя. Його настанова — не обхо-

дити життя, а втрутатися в нього не вичікувати, а бути активним. «Чи не занадто голосно сміюся?» — думає Аркадій і... вибуває ще сильнішим сміхом. Він здоровий, він сильний, він свідомий своєї сили. Хи-трощи, засідки — ні, це чуже йому. «Треба бути щирим, зовсім відкритим, гарним, не показово, але завжди, і тоді все погане, все, негарне, недобре уступиться».

Зате жадоба до всіх проявів життя в Яроша велика; він не проходить ні повз що, не визначивши свого становлення: погане — штовхни, доброму — допоможи. Орестові Ярош просто в очі кеже: «Ви є погань». Вікторій він, зустрівши її випадково в трамваї, допомагає влаштуватися на працю. Шулжі, він стає в пригоді при відбудові родинної ціlosti. Він вносить радість у безнадійне, здавалося, життя прибитого горем Гордія Лелюха. Він перевертає все на виробні, організовуючи ремонтний цех і налагоджуючи нелегальне постачання партизанам. Він скоряє собі горду й самовпевнену інженерку Лідію Слободян, спершу так гостро насторожену проти нього. Він організовує людей на працю і боротьбу, захоплюючи, пориваючи власним прикладом, ламаючи перешкоди інерції, косності, зашкраблості, спокою, бюрократизму, ворожості. Він скрізь стверджує себе, стверджуючи тим свій молодий і дужий народ. Він не робить нічого задля себе. Його цікавить, йому болить — людство, Україна, кожна людина зокрема. Це гуманізм, але без сентиментальності, вояйничий, часом навіть безжалісний. Поганого — штовхни, доброму — допоможи. Сила і людяність, жорстокість і ніжність, хист організатора, господаря, стратега життя.

Так вимальовується образ інженера Аркадія Яроша: простий селячин з походження, він своєю талановитістю, енергійністю, вольовістю, життєвою цупкістю, вмінням знаходити собі місце в гамірному потоці життя

і стверджувати це місце в інтересах загалу, ідеальністю своїх прагнень вибивається на перше становище. Але Ярош — не стільки наявний герой, скільки ідеал української людини, ідеал живий, пройнятий трепетом авторової думки й почуття, але все таки ще ідеал. Автор бачив окремі риси образу, але він позбирав їх у конструктивному акті своєї творчості, бажаючи створити образ українського позитивного героя нашого часу. Все таки риси ідеальності не могли не лишитися, і ми не віримо в героя, хоч автор оточує його своєю гарячою закоханістю. А може саме тому, що автор надто в нього закоханий.

Часом герой ніби показує: «Арка́дій на повні груди вдихав весняний вітер, шукав його повіви. Заблукана крапля дощу стікала по чолі, не змажнув, затрималась на брові й упала. Стояв нерухомий, випростаний. Навколо — темрява; ледь видніються контури дерев, там далі — паркан, а за ним догорає розвалений будинок. Дивився і не бачив». Герой надто відчуває, що він — «молодий і гарний». Це не описка: не читач відчуває це в творі, а сам герой. Він надто легко подолує всі перешкоди. Він не формується — він сформований з самого початку, без внутрішніх труднощів і катастроф. Він має же не знає невдач. Утрату Ольги, навіть зруйновання виробні він не відчуває трагічно. Так, *c'est le mot*. Героєві бракує трагічності. Він надто легко проходить по трагічному часу. І тому ми не завжди і не в усьому віримо йому і авторові. Відчуття трагізму не означає ні браку оптимізму, ні браку активності. З цими рисами відчуття трагізму поєднується. Брак відчуття трагізму означає брак глибини. Глибини не потребували всі образи тла. Тому вони вийшли яскраві і вдалі. Образ Яроша не може жити без глибини.

2.

У стилістичних особливостях по-

вісти Гліба Східного помічаемо те саме, що і в будові образів твору: серйозність підходу, цікаві шукання, наявність власного обличчя — і недотягнення, що випливають передусім з того, що досвід, набутий у школі прози малого розміру (оповідання, новеля), не завжди може бути просто перенесений на прозові твори типу повісті й роману.

Хоч авторові кінець — кінцем належить наведене в першому розділі рецензії скептичне зауваження про «дужки й крапки» як засоби новітнього письменника, на щастя, він не дотримується цього зауваження. Стильові й стилістичні засоби Гліба Східного великою мірою стоять на рівні сучасного письменства, і в цих межах автор має вже своє власне обличчя.

Фраза авторова характеризується передусім лаконічністю. Часом на віть такою лаконічністю, стисливістю, зосередженістю, які розривають прийняті синтаксичні норми: «Не розрізняв добре кельорів, але — погляд цих очей, і було чудово». Свіжо і щадно даються порівняння: «Побачив: та й стояв на вулиці, а не був ані пияком, ані поліціяном» — шкільні норми вимагали б тут сказати: стояв на вулиці сам, наче пияк або поліцай... Таємничо зосереджений вигляд Підлісного дається фразою: «Аркадієві здавалося, що Підлісний перебирає пальцями в черевику». Маленький деталь весняного пейзажу: «Краса — і це поле, і ранні сходи, і вітер, і... і ця липка, тяжка земля» — більше каже нам про селянське походження героя, ніж усі попередні ствердження авторові. Коли треба, знаходяться свіжі, незатерті слова: «Відчуваєте цей на війсий вітер?»

Жест персонажів автор уміє окреслити так чітко і послідовно, що місцями здається, ніби читаєш добрий кіносценарій: «Олекса стояв, мов перед об'єктивом. Незримий фотограф намовляв його ставати все

в іншу й іншу позу. Усмішка? Ні, іншу. Байдужий? Ні, насуплений. Ні не те. Спробувати інший вираз, ще інший».

Однаке, від кіносценарю є велика відмінність. Повістя подає матеріал раз у раз у двох плянах: зовнішньому і внутрішньому. Діялог дається не тільки текстом, а і психологічним підтекстом. Автор виступає ввесь час як аналітик. Подає розмову дієвих осіб — і нарахельно хід їх думок. Бо добре знає, що говорене далеко не збігається з думаним, що психологічний підтекст діалогу не збігається математично з вимовленним текстом. І так читач стежить за потрійною грою: розмова — перебіг думок одного розмовника — перебіг другого. Іноді не всі три елементи подаються. Тоді з розмови автор вибирає тільки те, що має значення для підтексту. Іноді автор стає ще скупішій: він подає тільки рухи персонажа — хай у них вичитає думки й почування: «Схилила голову. Очі не бачив. На чолі зморшки. Зморшки? І поцілував. (Щоб розігнати зморшки?). Поцілував — не знала, що відповісти. Відповісти мусить, не може ж так. І сковала вуста в його вустах — а так, не могла ж говорити». Так затушковано, в натяках, в другорядних проявах подана вся любовна частина сюжету: незавершений роман Аркадія з Ольгою, незавершений його роман з Лідією. Так постає повість, як твір передусім психологічний. Від кіносценарю лишається тільки скупість авторового коментаря і послідовна докладність у змалюванні жестів героїв. Поза тим — психологічна повість.

Тому автор уникає описувати яскраві, виразні події. Про розгром виробні партізанами, про вбивство директора її Норича, про смерть Гордія Лелюха читач довідується тільки зі скупих згадок.

Вибраної манери автор не в усьому зумів дотриматися. Подеколи трапляються фрази наче з іншого

твору: «Тільки небо ясніло, і тоді підкорений, покірний природі (ви тер) дарував чари весни», «Гемна суконца виразніше підкresлювала ніжність її стану» — це з Мопассана? Чи з Тургенєва? Таке воно далеке підкresлено сухій, позбавленій усякого з о в і ш и ъ о г о патосу (внутрішній, прихованій — у повісті ясно відчутний), аналітично і хірургічній манері автора!

Ще більше відхилень від обраного стилю в зв'язку з бажанням автора зробити твір злобденним. У першій редакції, яка була відзначена на львівському конкурсі «Українського видавництва», деталі часу й місця були максимально притушковані. Критика констатувала тоді «абстрагованість твору від побуту — не можна навіть сказати, по який бік фронту відбувається дія», Тепер у творі поставлені всі крапки над і. Дія точиться в часи німецької окупації. Персонажі міркують про тактику поведінки супроти німців. З'явилася згадка про українських і чужих партизанів. Обговорюється причини німецьких поразок і спроби використати їх. Показано, як німці вішають діячів українського запілля і як до цього ставляться польські міщани. Підкresлено зв'язки Аркадія з лісом. Аркадій міркує про те, чого він хоче, як інженер, і чого, як українець.

Чи виступати проти такої актуалізації? Її можна було б вітати, якби вона була включена в твір органічно, якби вона подавалася в манері твору. Але вона виключена зовні, сторонніми чужорідними вставками, вона розриває художню тканину повісті. Її не віриш, вона кидає тінь сумніву і на інше. Вона не відповідає ні психологізмові, ні пантилістичному малюнкові повісті. Тільки один раз удалося авторові в своїй манері показати свою тезу: всі українці, навіть ті, що були в військових формacіях, були настроєні і діяли проти німців. Ось ця сцена

Огляди і рецензії

Д. ДОРОШЕНКО

Український Вільний Університет у Празі

В жовтні 1946 року минуло 25 літ з того дня, як у Празі було урочисто відкрито Український Вільний Університет, що так, багато прислужився для української науки і для поширення відомостей про Україну перед чужим світом. Судилося йому опинитися тепер на новій еміграції й продовжувати свою діяльність у Мюнхені. Часи переживаємо такі, що, — ні до святкування ювілеїв, але про ювілей У.В.У. годиться згадати хоч коротенько й спом'януть добрым словом тих, що його заложили і що в ньому працювали. Почуваю цей обов'язок на собі, і то тим більше, що з числа професорів, які взяли участь у відкритті У. В. У., залишилося в живих тільки двоє: я та ще професор І. Мірчук, тоді ще молодий доцент.

Історію У. В. У. властиво треба починати ще з Відня, де його було заложено літом 1920 р. з ініціативи Т-ва українських письменників, голововою якого був покійний Ол. Олесь. Але на віденському ґрунті Університет якось не пустив коріння, головно тому, що там не знайшлося відповідного числа слухачів. Саме тоді уряд Чехо-Словацької Республіки розпочинав широку акцію на допомогу еміграції з Сов. Росії: російській, українській, білоруській та інших народностей. Організатор У. В. У., покійний проф. Ол. Коллеса, поїхав влітку 1921 р. до Праги і договорився там з урядом, що той приймає У.В.У. до Праги й бере на себе видатки по утриманню професорів та студентів. Було зложено статут У. В. У.; за зразок узято статут Чеського Карлового Універ-

ситету й умовлено, що студенти У. В. У. можуть одночасно слухати викладів на Карловому Ун - ті, що семестри, прослухані на Карловому Ун - ті, зараховуються і на У. В. У. і навпаки. Ідея У. В. У. зустріла гарячу підтримку з боку президента Республіки Т. Г. Масарика, який до кінця свого віку був добрим опікуном і щедрим меценатом У. В. У.

В жовтні 1921 р. відбулося в Празі, в одній з найбільших заль Карлового Ун - ту урочисте відкриття. Ректор Коллеса сказав академічну промову на тему про чесько-українські культурні взаємини; явилось багато чеських професорів і представників чеської влади. Було багато й української молоді, число якої досягало вже кількох сот. Переважно це були старшини Української Армії, інтерновані перед тим у Польщі. Чеська влада призначила для них стипендії, які розподілювали Чесько-Український Комітет, зложений з чеських та українських професорів.

З професорів У.В.У. були вже в Празі: Ол. Коллесса (укр. мова і література), Ст. Смаль - Стоцький (укр. мова), М. Сабат (римська літер.), А. Артемович (грецька література), Д. Антонович (укр. мистецтво), Л. Дорошенко (укр. історія), Ів. Горбачевський (хемія), К. Лоський (римське право), Ст. Дністрянський (цивільне пра-

во), О. Ейхельман (карне право), М. Лозинський (міжнародне право), В. Старосольський (викладав юридичні дисципліни, не пригадую які саме), Ст. Рудницький (географія України), Ф. Щербина (статистика), Б. Матюшенко (евгеніка), Ів. Мірчук (філософія). Як бачимо, зійшлися науковці з усіх частин української землі: з Наддніпрянщини, Галичини, Буковини й Кубані. Університет відразу ставав українським і витворив гарну традицію, яка потім збереглася усі 25 років.

У.В.У. мав два факультети: філософічний і права та суспільні наук. Склад професури увесь час поповнювався новими силами, які прибували з різних осередків еміграції. Отже, з часом прибули професори: В. Біднов (історія української церкви), Ол. Лотоцький (канонічне право), Ол. Одарченко (торговельне право), А. Яковлів (цивільний процес), Оп. Андрієвський (цивільне право), С. Шелухин (карне право), Р. Йашченко (історія укр. права), Ф. Слюсаренко (класичні мови), В. Щербаківський (археологія), Ол. Шульгин (західно-европейська історія), Б. Крушицький (укр. історія), Ф. Швець (геологія), Ол. Мицюк (політ. економія), Ів. Борковський (археологія), В. Січинський (укр. мистецтво), В. Залозецький (історія мистецтва), Юрій Русов (іхніологія), Ф. Стешко (історія

музики). Частиня вступала на правах доцентів і пізніше підвищилася на основі нових наукових праць до ступеня надзвичайних і звичайних професорів.

Виклади відбувалися в автіоріях Карлового Університету.

Професори і студенти могли користуватися з загальної бібліотеки (тоді ще спільнної для чеського та німецького університетів). Крім того, заложено ще й власну підручну бібліотеку, яка з часом, досягла 12.000 томів. У.В.У. приступив і до видавництва: кількох десятків томів наукових підручників і наукових збірників. Серед останніх треба відмітити пре гарний «Ювілейний Збірник», присвячений президентові Масаріку (2 томи, 1925 р.).

Не маю на думці давати хоча б короткий огляд історії У.В.У., — це буде колись зроблено на основі автентичних матеріалів, яких я тепер не маю під рукою. Але хочу відзначити бодай деякі моменти з життя У.В.У. При кінці 1920 р. р. життя в У.В.У. почало помалу завмирати. Чеський уряд скоротив бюджет Університету, припинив видачу стипендій студентам. Дехто з професорів перейшов до інших університетів або наукових осередків: В. Тимошенко виїхав до Америки, Ст. Рудницький і М. Лозинський — до совєтської України, Ол. Лотоцький, В. Бід-

нов, Р. Стоцький і Д. Дорошенко стали професорами Варшавського університету; Ол. Шульгин переїхав до Парижу. Проте, Університет продовжував свою працю, іменував нових доцентів, промував докторів. Він служив головним осередком для українських наукових сил, розкиданих по всій Європі; його професори брали участь у міжнародних наукових конгресах, писали в чужих наукових часописах. У.В.У. як такий був членом Комітету інтернаціональної наукової співпраці при Лізі Націй і взагалі репрезентував українську науку перед світом. При У.В.У. були ще лекторати англійської (пані М. Славінська), французької (пані Оксана Косач-Шимановська), і чеської мови (пані М. Бочковська).

При У.В.У. постав цілий ряд наукових об'єднань, які дуже спричинилися до розквіту нашої науки на еміграції. Насамперед — «Українське Історично-Філологічне Товариство» в Празі, засноване 1923 р. Воно віdbуло понад 500 наукових засідань, видало 7 томів, своїх «Праць» і підтримувало тісний зв'язок з українськими науковими організаціями в Галичині й на еміграції. Уесь час беззмінним головою Т-ва був проф. Д. Антонович. Далі — «Товариство українських правників», «Спілка українських лікарів», що видавала свої збірники, на-

---

решті, з ініціативи професорів У.В.У. і спочатку під його патронатом постав «Музей жизнестабільної боротьби України», який зібрав цінні рукописні матеріали, бібліотеку і художні колекції. Музей дуже потерпів під час півітряного бомбардування 14 лютого 1945 р., але більшість його збирок, на щастя, збереглася.

Коли 1939 р. Чехію окупували німці, для У.В.У. настали тяжкі часи. Він не був закритий, так як чеський Карлів Університет, але його було взято під такий суровий догляд і контролю, що фактично було позбавлено будької адміністративної й академічної свободи. Над ним встановлено було куратора, який не давав робити ані кроку без свого дозволу. Університетові було заборонено приймати до числа студентів чехів, запрошувати нові наукові сили, підвищувати наукові кваліфікації своїх професорів. Одиноке, що могло трохи поживити наукове життя У.В.У., - це було прийняття до складу еикладачів кількох науковців

з Великої України, які переїхали до Праги зі Львова, але іх дозволено було запросити не на правах професорів, а лише як «уповноважених для викладів». Але й це було дозволено тільки після дуже довгого зволікання, вже напередодні падіння німецького панування. А коли наблизилося це падіння, більшість професорів виїхали з Праги, і самий Університет було перенесено поза межі Чехії, і він знайшов собі притулок під захистом американської влади у Мюнхені.

Як я вже зазначив, У.В.У. було створено й ведено протягом 25 років спільними силами українських учених з усіх частин нашої землі, він здійснював у своїй діяльності принцип єдності й соборності України. Без сумніву, він вніс високоцінний вклад в українське наукове життя на еміграції і вже самим фактом свого існування мав певний вплив на українське життя під Польщою, а, може, з деякого погляду, і на Україні советській.

Німецький начальник приїздить на виробню після того, як її погромили партизани:

— «Які шкоди після нічного нападу?

— Незначні, — відповів Аркадій перекладачеві.

Військовий переклав:

— Дуже велики.

— Чи можете виконати збільшенні доставі? — запит.

Аркадій:

— Так, подвійні.

Військовий переклав:

— Ні. Перешкода — старе устаткування.

Поїхав.

У звичайній пунктирній манері, без зайвих розмірковувань і підкresлювань автор показав те, що хотів: керівник військової управи діє на шкоду німцям. Але це, повторюємо, єдиний виняток. Поза ним — злобденщина не зрослася з твором. Вона теж ніби прийшла з іншого твору.

Окрім стилістичні зрыві — зрештою, нечисленні — і дещо поверхова актуалізація твору — це хвороби молодості, це вияви недоробленості. Є в будові повісті поважніша хиба — поважніша тому, що вона не приходить ззовні, а закладена в самій обраній автором манері. Манера грамматичної лаконічності, манера уривчастої, до мінімуму зведеної фрази може бути дуже ефектовна в новелі. В великому прозовому творі тяжко обйтися без того, щоб вона не сковувала, не обтяжувала. Повинен бути в композиції якийсь ритм напружені і розпружень — і цьому мусять відповідати зміни мовного ритму. Коли все ввесь час тримається однаково на великій наврузі, втрачається перспектива, зникає рух, динаміка, твір починає здаватися одноманітним, а звідси недалеко вже й до страшішого слова — нудний. Увага читача слабшає після перших сторінок — і то не тому, що дальші — гірші, а тому, що вони такі, як перші. Автор ще не знайшов широкого

спічного дихання, в якому вдих чергається з видихом. Уся повість написана на суцільному видиху. Тому для читача деколи непосильне завдання — йти в одному ритмі з автором.

І друге: автор надто уважний до своїх героїв. Він надто добре знає, чого вони хочуть і чого хоче він. Він переобтяжує їх самоаналізою. Він надто добре стежить, щоб кожний рух, який вони роблять, вони робили не просто, а відповідно до свого характеру. Він боїться спустити їх з під свого нагляду. Часом здається, що вони ходять у нього на шнурку. Може видатися дивним давати такі поради авторові, який твором виразно задокументував свою літературну культурність, але все таки хочеться порадити перечитати «Війну й мир», «Анну Кареніну» Толстого, «Червоне й чорне», «Пармську обитель» Стендالя. Не для покіювання — боронь Боже! Тільки для того, щоб приглянутися, як автор може гармонійно жити зі своїми героями, не затискуючи їх, не зв'язуючи, не сидуючи.

Книжка Гліба Східного — спроба в багатьох розуміннях: спроба молодого автора перейти від оповідань до більшого прозового твору; спроба поєднати елементи виробничого роману, такого модного в ССР (Гладков, особливо Ю. Кримов) з гострим і чітким психологізмом; спроба показати життя і настрої українців під німецькою окупацією; спроба дати позитивний образ нового українця, активного гуманіста. Ні одна з цих спроб не доведена до завершеності.

Не зважаючи на це, книжка цікава, і від автора можна сподіватися творчих удач. Шкода, що, видана за кордоном Німеччини, вона просочилася до нас лише в кількох примірниках і не приступила широкому читачеві. На тлі наших видань прози 1946 року книжка ця особливо виграє, хоч усі вона — обіцянка, а не завершення.

Помічені друкарські помилки:

Стор.	Рядок з гори	Надруковано	Має бути
13	21	Ортмарштейн	Отмарштейн
19	1	В. Домонтович	В. Домонтович
35	2	Над шляхом витим	Над шляхом битим
43	2	Над Россю	Над Россю

З М И С Т

	стор.
I. Тиверець Честь національних героїв – честь нації	5
Юрій Клен З поеми «Попіл імперій»	12
В. Домонгович Приборканий гайдамака (оповідання про Саву Чалого)	19
М. Орест Напис над дверелом (вірш)	30
Тодось Осьмачка Ранок (поезія)	31
Ганна Черінь Уривок з симфонії. Ніч. (вірші)	34
П. Миргородський Над шляхом битим (гроно новелеток)	35
I. Тиверець В дорогу. Павутиння. Сум. (вірші)	41
Мих. Ситник Над Россю (вірш)	43
Леонід Полтава Стріоччини. Комініп. Гробокоп (вірші з циклою «Люді»)	44
Ю. Косач Загибіль Тіра (драматична поема)	46
Петро Кізко В полоні (вірш)	57
Рікарда Гук Слогад (вірш)	59
Б. Крушинський Нова реляція про Мазепу з 1707 р.	60
Д. Дорошенко Український Вільний Університет у Празі	65
Гр. Шевчук Повість про нового Українця (рецензія)	69

ЦІНА 6 НІМЕЦЬКИХ МАРОК

Дорожче продавати ЗАБОРОНЕНО.

